

Tine Germ

Univerza v Ljubljani

Ikonografija minljivosti v emblemih prvih kranjskih akademikov: emblemski osnutki Janeza Gregorja Dolničarja in njihova slikarska izvedba v akademski spominski knjigi

Uvod

Ikonografija minljivosti, kot jo opredeljujeta med seboj tesno povezana motiva *vani-tas* in *memento mori*, je v emblemih *Spominske knjige Ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma* (*Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum*, Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/1)¹ še povsem neraziskano področje. Enako velja za emblemske osnutke v tako imenovani *Konceptni knjigi* (Semeniška knjižnica v Ljubljani, rkp. 6), ki jih je za člane Dizmove družbe izdelal njen prvi tajnik in *spiritus agens*, Janez Gregor Dolničar.² Čeprav je misel o krhkosti človeškega življenja in nesmrtnosti duše, o minljivosti človeka in trajnosti spomina, v katerem lahko živi še po smrti, ena od osrednjih tem *Dizmove kronike*, se z njo nista ukvarjali ne umetnostna ne literarna zgodovina. Z umetnostnozgodovinskega vidika sta se je bežno dotaknila le Jože Kastelic in Emilijan Cevc. Kastelic v katalogu *Emblemi v ikonografskem zrcalu* v opisu dveh emblemov (emblem Franca Jakoba Erberga, TM,³ fol. 13r, in Janeza Erazma Engelshausa, fol. 147r) vključi jedrnato razlago simbolov minljivosti in

1 Rokopis, ki je nastajal v letih 1689–1801, je od 2001 dostopen tudi v faksimilirani izdaji Fundacije Janeza Vajkarda Valvasorja, ki jo spremljata dva študijska zvezka. V prvem zvezku (*Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801, I*) so transkripcija in prevod celotnega besedila spominske knjige ter gradiva, ki so neposredno povezana z njenim nastankom in delovanjem plemiške družbe: Dolničarjeva *Konceptna knjiga* z življenjepisi članov Dizmove družbe in idejnimi osnutki emblemov, zapisniki družbinih sej (*Protokol*) in tiskana predstavljena knjižica ljubljanske plemiške družbe (*Dizma-Philologia*). Drugi zvezek (*Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801, II*) vključuje študije in katalog iluminiranih vpisnih strani. Izmed novejših študij glej zlasti Germ, 2024 (z navedbo starejše literature). Za rokopis se je v strokovni literaturi uveljavilo tudi preprostejše poimenovanje *Dizmove kronika*. V nadaljnjem besedilu je za Arhiv Republike Slovenije uporabljena okrajšava ARS.

2 *Konceptna knjiga* ima identičen naslov kot sama spominska knjiga in je verjetno nastala v letih 1689–1719.

3 V sklicih je za spominsko knjigo Dizmove družbe uporabljena kratica TM.

večnosti (2001, 124, 161).⁴ Podobno velja za Emilijana Cevca, ki v študiji *Illuminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma* omeni ista emblema, pri čemer se posveti predvsem slikarskim vidikom, medtem ko je vsebinska razlaga enako skopa kot pri Kastelicu (2001, 71, 73). Ikonografija Dolničarjevih emblemskih osnutkov je prav tako odprto polje raziskav, saj so bile v različnih kontekstih obravnavane zgolj posamezne skice (Germ, 2024, 103, 107, 111, 124–125, 129). *Konceptna knjiga* tudi sicer ni pritegnila veliko pozornosti: edini strokovni zapis o njej je predstavitev Franceta Barage (2001, I, 235–236), ki na kratko spregovori tudi o emblemskih osnutkih ter opozori na vloženi starejši listič s prvimi skicami in na Dolničarjeve poznejše prerise z dopolnili, vendar ne opiše vsebine sličic.

Pričujoči članek prinaša spoznanja prvih raziskav minljivostne ikonografije v emblemih iz zgodnjega obdobja nastajanja *Dizmove kronike* (1689–1719), ko je bil tajnik Janez Gregor Dolničar.⁵ Avtor poskuša na podlagi ikonografskih analiz opredeliti vsebinske značilnosti emblemov in odgovoriti na vprašanja o njihovi vpetosti v širši kontekst minljivostnih tem, ki jih izoblikuje zgodnjenovoveška emblematika, o ikonografski specifičnosti Dolničarjevih emblemskih osnutkov ter o morebitnih zgledih oziroma virih navdiha zanje. Posebna pozornost je posvečena razlikam med osnutki v *Konceptni knjigi* in njihovo slikarsko izvedbo na vpisnih straneh spominske knjige ter iskanju razlogov za spremembe, do katerih je prišlo v končni različici. Raziskave kažejo, da spremembe niso zgolj posledica možnosti, ki jih daje slikarska tehnika: ne omejujejo se na likovni izraz, izbrušene kompozicijske rešitve ter vizualno bogastvo, ki jih omogočata barvna paleta in svetlobno modeliranje, ampak vključujejo tudi ikonografska dopolnila in nove vsebinske poudarke. Čeprav so pri tem pomembno vlogo igrale želje naročnika, je očitno, da so pobude velikokrat prišle s strani slikarskih mojstrov.⁶

Minljivostna motivika v emblemih Zedinjenih akademikov – vpetost v evropski kontekst in specifične značilnosti

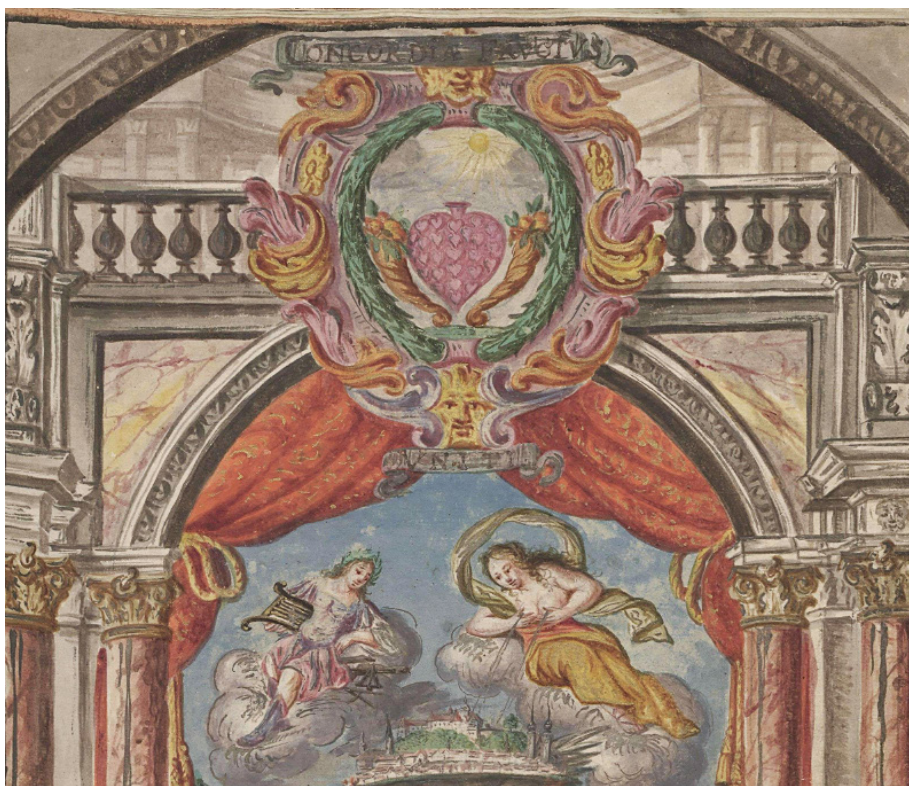
Minljivostna ikonografija je v Dolničarjevih emblemskih skicah precej pogosta (od 75 osnutkov jih minljivostne vsebine vsebuje kar 18), le da je včasih manj očitna in se razkrije šele ob poznavanju konteksta nastajanja spominske knjige, načel akademске družbe, podatkov o naročniku, ki jih v življenjepisih članov navaja Dolničar,

4 V Erbergovem emblemu razloži pomen stebra: »prevrnjeni steber simbolizira konec življenja«, v Engelshausovem pa simbol urobora: »v magičnem krogu kače, ki si je ujela rep v žrelo in simbolizira večnost«.

5 Zaradi bolj tekočega branja so v besedilu izpuščeni plemiški naslovi, ki so v formalni obliki izpisani samo v podnapisih k slikam, in to zgolj v prvem zapisu.

6 Inventivnost mojstrov, ki so slikali embleme v *Dizmovi kroniki*, je v zgodnjem obdobju najbolj izražena pri Andreju Trostu in Bartolomeju Ramschisslu, v poznejših desetletjih pa pri Simonu Tadeju Volbenku Grahovarju (glej: Germ, 2024, 46–47, 107–111; Germ, 2022; Cevc, 2001; Vrhunc, 1979).

in seveda širšega konteksta minljivostne ikonografije v zgodnjenovoveški emblematiki. Za razumevanje osnutkov so zato pomembna spoznanja novejših raziskav, ki potrjujejo, da so se kranjski akademiki tako v zasnovi svoje spominske knjige kot oblikovanju individualnih emblemov zgledovali po spominskih knjigah italijanskih renesančnih akademij in številnih zgodnjenovoveških emblemskih knjigah (Germ, 2024, 18–41) (slika1).

Slika 1: Andrej Trost, Emblem Akademije Zedinjenih z upodobitvijo Ljubljane, nad katero bdita Apolon in Minerva, detajl uvodne miniature Apoteoz Ljubljane, 1689, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 2.

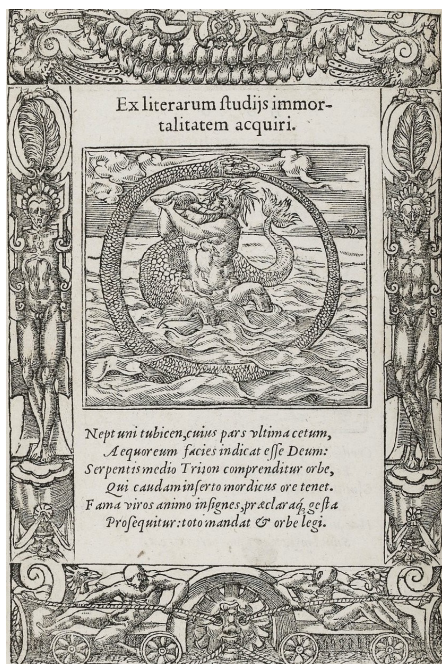
V akademskih spominskih knjigah, kot je *Theatrum memoriae*, so minljivostne teme posebej pogoste, kar je zaradi njihovega namena in vloge razumljivo: opisujejo dejanja in dosežke akademikov, ki so se s svojim delom zapisali v zgodovino ter s tem presegli minljivost življenja. V emblemih akademskih spominskih knjig prevladuje uveljavljeni humanistični topos krhkosti človeškega življenja v nasprotju trajnostjo dosežkov na različnih področjih intelektualnega dela ter družbenega delovanja

za dobrobit skupnosti in obče dobro (*bonus communis*), posebej pa je izpostavljena individualna zaveza posameznika, da ustvarja za sedanje in prihodnje rodove.

Temo v emblematiko vpelje že Andrea Alciati, ki v emblemu *Honor* z geslom *Ex literarum studiis immortalitatem acquiri* govori o večni slavi, ki jo človeku prineseta učenost in intelektualno delo. Sporočilo dopolnjuje podoba Tritona (glasnika slave), okrog katerega se ovija urobor kot simbol večnosti.⁷ Najstarejši primer, ki v zasnovi emblema izrazi zmago človeka nad smrtjo kot pravo apoteozo duha, najdemo v knjigi *Morosophie* Guillaumea de la Perrière (Lyon 1553, embl. 100). Gre za sklepni emblem, s katerim avtor zaključí knjigo, s čimer mu da posebno pomenljivost. Emblemska sličica (*pictura*) kaže triumfalno zaprego, na kateri se peljeta dostojanstven moški z lovorjevim vencem na glavi in Smrt v podobi okostnjaka. Na prvi pogled je razvidno, da častni položaj pripada lavreatu: moški nosi bogato oblačilo in sedi na prestolu, pri čemer levo roko dviguje v značilni govorniški gesti. Ideja apoteoze je podkrepljena s svetlobnim sijem in podoba spominja na Apolona v sončevi zapregi. Smrt nemočno sedi ob lavreatovih nogah na samem robu voza, roke pa ima sklenjene za hrbtom na način, ki nakazuje, da so vklenjene. Voz, ki se dviga nad oblaki, namesto konj vlečejo štiri velikanske čebele. Razlaga je podana v podnapisu, kjer beremo, da je moški z lovorjevim vencem *Ingenium*, poosebitev človekove nadarjenosti in bistroumnosti. Slednji namreč ne stopa po tleh, ker je večni in Smrt nad njim nima oblasti. Njegov voz vlečejo čebele, uveljavljen simbol bistroumnosti in marljivosti. Bistvo humanistične ideje večnega življenja po smrti, ki ga je človek deležen zaradi svojih intelektualnih dosežkov, je sežeto v zadnjem stihu, ki pravi: *Ingenium ne dopusti, da bi njegov avtor podlegel Smrti* (slika 2, slika 3).⁸

7 V prvih augsburških izdajah *Emblemata*, za katere je lesoreze naročil založnik Heinrich Steyner (*Emblematum liber*, Augsburg 1531 in 1534, C1v), ilustrator ni sledil besedilu emblema: upodobljen je Triton brez urobor, namesto tega pa je antično morsko božanstvo uvito v krog in si vtika rep v usta. Napaka je bila odpravljena v pariški izdaji leta 1534 (Chrestien Wechel, *Emblematum Libellus*, C7r). V latinski izdaji (Macé Bonhomme in Guillaume Rouillé, *Emblemata*, Lyon 1548, str. 108) je kača, ki grize svoj rep, upodobljena tako, da oblikuje krog, kar postane pravilo za poznejše izdaje in je hkrati standardni tip emblemov s tovrstnimi vsebinami.

8 »*Ingenium (Lector) saeva de morte triumphat, Cuius Apis currus ingeniosa vehit: Nusquam repit humi, quum sit sibi vita perennis, Non sinit Autores morte perire suos.*« (de la Perrière, 1553, embl. 100). Eden od najbolj elaboriranih emblemov, ki govorijo o večni slavi kot nagradi za intelektualno delo, je emblem Johannea Sambucusa z geslom *In labore fructus* (*Delo obrodi sadove*). V epigramu Sambucus posebej izpostavi motiv dela v prečutih nočeh in nagrade za trud, ki jo učenjaku prinese javno priznanje: »*Et vigili, & forti cedet victoria laudem*« (Sambucus, 1564, 200). Hadrianus Junius v knjigi z istim naslovom leto pozneje objavi emblem z identično sličico dveh žerjavov in geslom *Eruditionis decor concordia, merces gloria* (*Čar učenosti je harmonija, plačilo slava*) ter ga posveti Sambucusu (1565, 27). V obsežnem komentarju dodatno obrazloži in nadgradi pomen emblema: »*Multiplex hic cognitio animum simul praestringit: nam uti Grues altivolae sunt, nubila volatu tranantes; ita doctissimus quisque non humo assidet, sed mente caelestes etiam sedes adit, imòpenetrat; neque id solum, verum etiam gloria aeternitatis affectatrice, sidera pulsant, & nubibus caput inserit. Eaedem etiam vigiles, quod noctu lapidem pede sustinent, ut oppressas somno, laxatis nervis, strepitus cadentis lapidis expergefaciat, diligentiae summae indicium faciunt*« (99–100). Glej: Germ, 2024, 83–84.

Slika 2: Honor, Andrea Alciati,
Emblemata, Lyon, 1548, embl. 108.

Slika 3: Ingenium, Guillaume de la
Perrière, Morosophie, Lyon, 1553,
embl. 100.

Zanos optimizma, značilen za ustvarjalce tovrstnih emblemov, zasledimo tudi pri Dolničarju, ki v emblemskih osnutkih zelo redko poseže po klasičnih, najbolj prepoznavnih mrtvaških motivih tipa *memento mori* in *vanitas*. V želji, da ob minljivosti človeškega življenja izpostavi nesmrtnost njegove duše in slavnega spomina, namesto uveljavljenih simbolov minljivosti kot osrednji nosilec sporočila najraje uporabi stilizirano srce, ki je hkrati skupni simbol Akademije Zedinjenih. Celó v redkih primerih, ko glavno vlogo prevzame kateri od tradicionalnih minljivostnih motivov, na primer lobanja, okostnjak, krsta ali gomila s križem, ugasel plamen ali prelomljen steber, je skoraj brez izjeme vključeno srce, ki pomembno sooblikuje emblemsko sporočilo. Dolničar z odločitvijo, da za osrednji simbol minljivosti izbere srce, sledi uveljavljeni tradiciji, saj je minljivostna simbolika srca v emblematici dobro razvita, različni ikonografski tipi oziroma oblike pa so tako rekoč vseprisotni.⁹ Dolničarjev skrbni premislek pri iskanju najustreznejše podobe minljivosti se kaže tudi v tem, da je izbral simbol, ki je skladen s ključnimi idejami o zasnovi spominske knjige in emblemov

9 Med najpogostejšimi omenimo plameneče srce, sijoče srce, krilato srce, srce s puščico, srce s sidrom, srce s trnovim vencem, videče srce, ugaslo srce, počeno srce, razprto srce in okronano srce.

prvih kranjskih akademikov ter je lahko hkrati univerzalen ali individualiziran s specifičnimi ikonografskimi prvinami, povezanimi z njihovim življenjem in delom.

Na izbiro srca kot simbola družbe in vodilnega motiva individualnih emblemov je nedvomno vplivalo več dejavnikov. Kastelic se ne moti, ko pravi, da so Zedinjeni akademiki izbrali srce pod vplivom vse intenzivnejšega čaščenja Srca Jezusovega, ki so ga spodbujali jezuiti (2001, 15–16). O povezanosti akademskega simbola srca z jezuitsko ikonografijo med drugim priča navedek v predstavitveni knjižici družbe (*Disma-Philologia*), kjer je v drugem delu, za »Litanijami sv. Dizma«, v nemščini izpisana znamenita deviza jezuitov: *Alles in grösserer Ehr Gottes (Vse v večjo Božjo čast)*. Pomenljivo je tudi dejstvo, da se v *Dizmovi kroniki* neredko pojavlja simbol jezuitov – Kristusov monogram IHS s križem, vpisan v žarkasto sonce. Monogram je včasih vpisan tudi v srce, motiv, ki ga zasledimo v večini jezuitskih emblemskih knjig.¹⁰

Vendar ob tem ne smemo pozabiti, da ima simbol srca enako pomembno vlogo med protestanti, ki so ga zavzeto vključevali v svoje emblemske knjige.¹¹ To ne preseneča, saj si je srce z vrtnico in vrisanim križem kot svoj emblem in osebni pečat že leta 1524 oblikoval Martin Luther in ga razložil kot simbol upanja na zveličanje: križ predstavlja odrešenje po Kristusu, v katerega verjame z vsem srcem, medtem ko bela vrtnica pomeni, da vera prinaša radost, tolažbo in spokojnost.¹² V knjigi *Emblemata Sacra* protestantskega teologa Daniela Cramerja (Frankfurt na Majni, 1624) je osrednji motiv vsakega emblema stilizirano srce in v njej najdemo večino različic, ki jih zasledimo v Dolničarjevi *Konceptni knjigi* ter v *Dizmovi kroniki*.¹³ Tudi sicer je v krščanski

10 Jezuiti so motiv srca kot simbola Kristusove ljubezni, milosti in odrešenja, pa tudi spodbude h goreči veri in ljubezni vsakega vernika vključevali v različne tipe verske literature, med katerimi so priljubljeni priročniki za duhovno meditacijo, ki so zasnovani kot emblemske knjige. Emblemske knjige so bile pomembno sredstvo za širjenje jezuitskega razumevanja vere in izobraževanja ter kot protireformacijsko orožje. Izmed številnih knjig velja zaradi vplivnosti in razširjenosti izpostaviti predvsem *Pia Desideria* Hermana Huga (Antwerpen, 1624; pozneje še 49 izdaj, prevedena v 90 jezikov), ki sledi ignacijski meditaciji, posvečena pa je duhovnemu potovanju duše v blaženost (Raspa, 2000, 63–74). Sledi ji *Typus Mundi*, univerzitetni priročnik Jezuitskega kolegija v Antwerpnu, ki so ga izdelali študentje pod vodstvom prof. Jeana Matthia (Antwerpen, 1627). Z vidika ikonografije srca je zanimivo delo *Cardiomorphoseos* Francesca Pona, dvornega zgodovinarja cesarja Ferdinanda III., v katerem so vsi emblemi osredotočeni na motiv srca (Verona, 1645). Za jezuitske emblemske knjige glej: Daly in Dimler, 2016. Med novjšimi deli za ikonografijo srca v jezuitskih emblemskih knjigah: Špániová, 2022, 339–357.

11 Pojavi se že v prvi protestantski knjigi emblemov, znameniti *Emblemes ou devises chrestiennes* Georgette de Montenay, ki je izšla leta 1567.

12 Luther v pismu Lazarju Spenglerju z dne 8. 3. 1530 natančno razloži njen pomen: »*Ein Merkzeichen meiner Theologie. Das erste sollte ein Kreuz sein, schwarz im Herzen, das seine natürliche Farbe hätte, damit ich mir selbst Erinnerung gäbe, dass der Glaube an den Gekreuzigten mich selig macht. Denn so man von Herzen glaubt, wird man gerecht. Solch Herz aber soll mitten in einer weißen Rose stehen, anzeigen, dass der Glaube Freude, Trost und Friede gibt. Darum soll die Rose weiß und nicht rot sein; denn weiße Farbe ist der Geister und aller Engel Farbe. Solche Rose steht im himmelfarbenen Feld, dass solche Freude im Geist und Glauben ein Anfang ist der himmlischen Freude zukünftig. Und um solch Feld einen goldenen Ring, dass solche Seligkeit im Himmel ewig währet und kein Ende hat und auch köstlich ist über alle Freude und Güter, wie das Gold das edelste, köstlichste Erz ist.*« (WA, *Luthers Briefwechsel*, vol. 5, str. 444–445.)

13 Za Cramerja in ikonografijo srca glej: Mödersheim, 1994.

ikonografiji še pred razkolom, do katerega pride s protestantizmom, srce uveljavljen simbol Ljubezni (*Caritas*) kot najvišje med teološkimi krepostmi. Simbol srca je hkrati vpet v kristološko, mariološko in svetniško ikonografijo ter vseprisoten v moralno-didaktični literaturi. Zanimiv je primer »hieroglifske biblije« moralno-didaktičnega berila Melchiorja Mattspergerja z naslovom *Die Geistliche Herzens-Einbildungen* (Augsburg, 1685). V knjigi, namenjeni mladim, so odlomki iz *Svetega pisma* kombinirani s sličicami v obliki svojevrstnega rebusa: sličice (»hieroglifi«) nadomeščajo besede, ker naj bi se po prepričanju avtorja slike mladim bolj vtisnile v srce. Osrednji simbol, ki se v različnih oblikah in kontekstih pojavlja na večini strani, je stilizirano srce, naslovni list pa ima zanimiv motiv velikega srca, ki ga oblikujejo v venec povezana manjša srca z emblemskimi sličicami. Knjiga, ki je izšla tri leta pred ustanovitvijo Dizmove družbe in bila prvič ponatisnjena že leta 1688, prav v letu ustanovitve, na Kranjskem ni bila neznana in v svoji knjižnici jo je imel tudi Valvasor (*Bibliotheca Valvasoriana* 1069).

Ko govorimo o možnih zgledih, ki bi lahko navdihnili Dolničarja, je treba imeti pred očmi, da je srce izjemno priljubljen motiv tudi v emblemskih knjigah profanega značaja. Prvič se v vlogi osrednjega simbola pojavi v protoemblemski rokopisni knjigi, ki je nastala v zgodnjem 16. stoletju. Gre za knjižico francoskega humanista Pierra Salaja, *Petit Livre d'amour ou Emblèmes et devises d'amour* (Lyon, 1500–1505, British Library, Stowe, MS 955). Ena od najbolj razširjenih emblemskih knjig z motivom srca je znamenita *Stechbüchlein* Georga Philippa Harsdörfferja (Nürnberg, 1645),¹⁴ v kateri prav tako najdemo vse emblemske oblike srca, ki jih v svojih osnutkih uporabi Dolničar.

Pri izbiranju svojega akademskega simbola so imeli Dolničar in člani plemenite družbe sv. Dizma pred očmi kompleksno simbolno vrednost srca, v kateri se stapljata tako sakralna kot profana ikonografija. Na odločitev je zagotovo vplivalo dejstvo, da je srce v evropski kulturi univerzalni simbol ljubezni, predanosti, medsebojne naklonjenosti in podobno ter da simbolizira tudi notranje bistvo človeka, ne samo v čustvenem, ampak tudi v moralno-etičnem, intelektualnem in duhovnem pogledu. Tak koncept in iz njega izhajajoča simbolika imata zapleteno genezo, temeljita pa na prepričanju, ki ga je prvi jasno zagovarjal Aristotel, da namreč srce ni samo glavni organ človeškega telesa, ki omogoča in ohranja življenje, ampak obenem sedež duše, v katerem se oblikujejo zaznave, čustva, misli in ključne poteze človekove duhovnosti.¹⁵ Čeprav je že antična medicina dokazala Aristotelovo zmoto in zagovarjala stališče, da so kognitivni procesi ter s tem kompletni spekter čustvenega, razumskega in duhovnega življenja domena možganov, je v kulturni zavesti srce ostalo domovanje človekovega

14 Harsdörffer je knjigo s 52 emblemi izdal pod psevdonimom Fabianus Athyrus. Dopolnjena izdaja *Erneuerte Stamm- und Stechbüchlein* (100 emblemov) je izšla 1654 v Nürnbergu.

15 Aristotel se s tem vprašanjem najintenzivneje ukvarja v spisu *O duši*. Med novejšimi študijami z navedbo starejše literature glej: Oleksowicz, 2018, 77–94.

čustvovanja, moralno-etičnih vrednot in duhovnih sposobnosti. Prav v povezavi s tem ima srce že v stari Grčiji in Rimu pomembno vlogo v religioznem življenju, krščanstvo pa je pomen srca kot človekovega duhovnega bistva še izrazilo izpostavilo ter ga utemeljilo na številnih zapisih v *Svetem pismu*.¹⁶ Koncept je široko sprejet tako v literaturi kot v umetnosti zgodnjega novega veka, z vidika pričujoče študije pa je ključno, da je vse od Alciatija trdno zakoreninjen tudi v emblematici.¹⁷ Filippo Picinelli v svoji obsežni enciklopediji emblemov *Mundus Symbolicus*¹⁸ med drugim predstavi emblem z geslom *Digna sedes animae*, ki se neposredno sklicuje na Aristotelovo razumevanje srca, v katerem stoluje človeška duša (I, 3, 552). Da so tudi kranjski akademiki srce razumeli v orisanem kontekstu, priča izbrano geslo zdravnika Janeza Andreja de Coppinija: *Srce je sedež duše. Živi, da bi ona živela* (TM, fol. 19r).¹⁹ Dolničar v fragmentu njegovega življenjepisa izrecno zapiše, da je geslo povzeto po Aristotelu (KK, Ad 5).²⁰ Iz ikonografije srca, ki temelji na zlivanju aristotelovskega koncepta in judeo-krščanske tradicije, je Dolničar glede na idejno zasnovo akademske spominske knjige poleg že omenjenih vsebin izpostavil složnost in vzajemnost, ki sta v emblematici že pred sredino 17. stoletja čvrsto zasidrana pomena.²¹ S tem je želel na simbolni ravni poudariti intelektualno in duhovno povezanosti članov akademije, njihovo složnost v delovanju in zedinjenost v spoštovanju skupnih načel. To je najneposredneje razvidno v domišljeni obliki akademskega simbola: veliko stilizirano srce, ki v sebi združuje 26 manjših src, je dopolnjeno z geslom *Concordiae fructus* (*Sad sloge*) in alegoričnim poimenovanjem akademske družbe *Uniti* (*Zedinjeni*).²² Z vidika razumevanja intelekta,

16 Odlomkov, v katerih je srce razumljeno na tak način, je veliko tako v stari kot v novi zavezi. Med starozaveznimi velja zaradi priljubljenosti izpostaviti *Psalm* 19,15: »*Naj ti bodo po volji izreki mojih ust, / premišljanje mojega srca pred tvojim obličjem, Gospod, moja skala, moj rešitelj.*« Med novozaveznimi zapisi, ki govorijo o mislih v srcu, so ilustrativne Jezusove besede: »*Zakaj v svojih srcih hudobno mislite?*« (Mt 9,4). Omeniti velja tudi opis trenutka po Marijinem oznanjenju: »*Marija pa je vse te besede shranila in jih premišljevala v svojem srcu*« (Lk 2,19).

17 *Emblematum Liber*, Augsburg 1531, embl. B4r. Emblem je zanimiv, ker govori o Prometeju, ki je ljudem prinesel nebeške darove, za kazen pa je bil prikovan na steno Kavkaza in mu je jastreb vsak dan kljuval jetra, ki so se čez noč obnovila. Čeprav so v epigramu izrecno omenjena jetra, je tako v prvi kot v mnogih naslednjih izdajah upodobljeno stilizirano srce. Zamenjava ni naključna, saj ustreza emblemskemu sporočilu, ki pravi, da srca učenjakov, ki si prizadevajo spoznati nebeške stvari, grizejo različne skrbi. Prav tako je pomenljivo, da v nekaterih poznejših izdajah srce zamenja jetra celo v epigramu.

18 Filippo Picinelli, *Mundus Symbolicus*, Köln 1681. Vsi navedki so iz navedene kölnske izdaje. Knjiga je prvič izšla v italijanščini (*Mondo simbolico*, Milano 1653).

19 Vsi slovenski citati iz *Dizmove kronike* so navedeni po prevodu Toneta Janka in Franceta Baraga (nemški del besedila) ter Kajetana Gantarja (latinski del).

20 V sklicih je za *Konceptno knjigo* uporabljena kratica KK.

21 V Picinellijevem izboru emblemov z motivom srca kot osrednjim nosilcem vsebine je simbolni pomen složnosti (*Concordia*) najpogostejši (I, 3, 548–565). Tudi Cesare Ripa poosebitvi složnosti (*Concordia*) dodeli stilizirano srce. Ripa predstavi več tipov poosebitve složnosti: v povezavi z emblemom *Dizmove* družbe je zanimiv tip, kjer žena v eni roki drži žitno klasje, v drugi pa srce oziroma več src na pladnju, kar predstavlja složnost in povezanost večjega števila oseb, ki rodi bogate sadove (Ripa, 1603, 80).

22 Šestindvajset manjših src, vrisanih v veliko srce, simbolizira šestindvajset ustanovnih članov, povezanih v Akademijo Zedinjenih.

znanosti in umetnosti, ki spadajo v domeno srca, ne smemo spregledati dejstva, da Dolničar v razlagi naslovne miniature z apoteozo Ljubljane omenja ukvarjanje z »zadevami srca«, nad katerimi, kot piše, bdita Apolon in Minerva, bogova umetnosti in znanosti (TM, foll. 5r–5v).

Tradicija in inovacija: klasični minljivostni motivi v povezavi s simbolom srca

Prizorišče spomina kranjskih akademikov je (kot številne akademske emblemske knjige 16. in 17. stoletja) svojevrstni »predstavitveni zbornik«¹ združenja, ki naj hkrati ohrani spomin na njihovo življenje in delovanje. Vloga ohranjanja spomina je dejansko prevladujoč koncept, kar je razvidno tako v življenjepisih in epitafig oziroma elogijih, ki slavijo pokojne člane, kakor tudi v poslikavi individualnih vpisnih strani in v ikonografiji emblemov. Prvi tajnik plemenite družbe sv. Dizma že v »Predgovoru«² zapiše, »da se mora človek ves čas truditi predvsem za slaven spomin in da je krepost edini način, da se živi še po smrti in se da naslednikom vedeti, kako je kdo prepotoval ta svet«. Misel v antitezi podkrepi s prepričanjem, da se tisti, »ki živijo tja v en dan, se ukvarjajo le s svojimi minljivimi posli in se utapljajo v njih, še za življenja štejejo za mrtve, in ko umro, umre z njimi vse«³ (TM, fol. 4v).

V emblemih *Dizmove kronike* je koncept minljivosti telesa in nesmrtnosti duše odločilno zaznamovan s postreformacijskim katolištvom in njegovo eshatologijo. Če bi brali zgolj *Pravila družbe* (TM, foll. 8r–10r), v katerih je osrednja tema skrb za zveličanje duše, bi dobili vtis, da je bil za družbo sv. Dizma humanistični koncept trajnosti dosežkov na različnih področjih intelektualnega dela in delovanja za obče dobro manj pomemben. Vendar celotna zasnova *Dizmove kronike* kaže, da to ne drži. Podobno kot izobraženci širom Evrope so kranjski akademiki z Dolničarjem na čelu verjeli v humanistični koncept posmrtni slave. Eden od neposrednih dokazov v spominski knjigi je elogij za Franca Viljema Zergollerna, v katerem Dolničar piše, da »še po smrti živi v srcih Ljubljančanov njegov enkratni sloves, / ki ga je užival zaradi temeljitega poznavanja različnih znanosti, zaradi nepokvarjene narvi, zaradi neoporečnega življenja. / Od nežne mladosti je bil predan učenosti in je kazal ogledalo zrele kreposti / V njem je bilo hkrati polno želja, skrbi in naporov, / da bi se ukvarjal z božanskimi in čistimi znanostmi in dejanji«⁴ (TM, foll. 60v–61r).

Odločitev, da naj spominska knjiga v nasprotju z minljivostjo življenja poudarja trajnost spomina in nesmrtnost večne slave, je, kot rečeno, opazno vplivala na izbor minljivostnih tem in simbolov v *Prizorišču spomina*: v Dolničarjevih osnutkih so najbolj uveljavljeni mrtvaški simboli maloštevilni ali pa jih sploh ni. Razmeroma redki so tudi primeri, ko opomin na smrt ni dopolnjen z upanjem na večno življenje, ki uravnoteži emblemsko sporočilo ali v njem močno prevlada. Tako se v osnutkih opomin na

neizbežno smrt z motivom lobanje kot klasičnega in najbolj prepoznavnega simbola pojavi le enkrat. Gre za nedokončano skico emblema za Janeza Karla Valvasorja (KK, 72), ki kaže shematizirano krsto, na katero je postavljena lobanja.²³

Slika 4: Andrej Trost, Emblem Janeza Karla barona Valvasorja, 1707, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 153r.

V emblemski sličici na Valvasorjevi vpisni strani (TM, fol. 153r) je motiv ikono-grafsko dopolnjen in likovno skrbno izdelan (slika 4). Krsta ja prekrita s težkim črnim prtom in postavljena v monumentalno kamnito grobnico. Ob krsti gorita sveči, njuna plamena sta močno nagnjena in zdi se, da ju bo veter, ki piha skozi vhod v grobni prostor, vsak hip ugasnil. Valvasorjev akademski vzdevek, *Der Denkende* (Misleči), nakazuje premišljevanje o minljivosti življenja v duhu reka *Memento mori*. V primeru Valvasorjevega emblema je morbidno sporočilo zaokroženo še z geslom, ki je citat

23 V *Konceptni knjigi* je nekaj osnutkov ostalo nedokončanih, med njimi je osnutek za Valvasorjev emblem. Devet kartuš je brez sličice, od tega so štiri tudi brez gesla in akademskega vzdevka. Teoretično je mogoče, da je Dolničar predvidel še kak emblem z motivom lobanje (slika 6). To se zdi celo verjetno, saj se v emblemih *Dizmove kronike*, ki so nastali za njegovega življenja, lobanja pojavi še v emblemski sličici F. S. Kappusa (TM, fol. 197r), ki je postal član družbe v letu 1716. V *Spominski knjigi* je tudi *pictura* z okostnjakom kot posebitvijo smrti (emblem F. C. Schwizna, TM, fol. 21r), za katero v *Konceptni knjigi* prav tako ni osnutka. Z vidika mrtvaške ikonografije je Schwiznov emblem zanimiv, ker gre za redek motiv Herakleja, ki se zoperstavi Smrti. Motiv korenini v zgodbi o Herakleju in Alkestidi, kjer Heraklej reši Alkestido iz objema Smrti. Izpostavljeni sta torej neustrašnost in zmaga nad smrtjo, kar potrjujeta tudi naročnikov akademski vzdevek, *Der Unerschrockene* (Neustrašni), in geslo *Opponit ultro pectus* (Kljubovalno nastavlja prsi v bran).

iz Jobove knjige: *Miseremini mei, miseremini mei saltem vos, amici mei* (Job 19,21).²⁴ Med zgodnjimi emblemi je Valvasorjev poseben tudi zato, ker se srce v njem ne pojavi. Razlog je najbrž v tem, da je Dolničarjev osnutek nedokončan, Valvasor pa je očitno želel izpostaviti motiv *memento mori* v tradicionalni obliki (slika 5).²⁵

Slika 5: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Valvasorjev emblema, Konceptna knjiga, Semenška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 72.

Slika 6: Delavniški krog Andreja Trosta, Emblema Franca Sigfrida Kappusa pl. Pichelsteina, 1716, Theatrum memoriae, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 197r.

V povezavi z idejo o minljivosti se v spominski knjigi trikrat pojavi križ, ki je v kontekstu odrešenjske ikonografije hkrati simbol smrti in večnega življenja. V emblemskem osnutku za Janeza Gotharda Lukančiča (KK, 49) se Dolničarjeva kompozicija omejuje na samotni lesen križ v skicozno nakazani krajini, proti kateremu leti plameneče krilato srce (slika 8). Srce z golobjimi krili, ki se v emblemih *Dizmove kronike* pojavlja zelo pogosto, se običajno dviga v nebo k Božjemu očesu v svetlobnem oblaku ali k soncu, bistveno redkeje proti križu. V vsebinskem pogledu razlika ni velika, v vseh primerih je poudarjena ideja večnega življenja, le da je s križem v pokrajini jasneje izpostavljena tudi smrtnost. Ikonografijo dopolnjujeta Lukančičevo člansko ime, *Der Angeflamnte* (Plameneči), in geslo *Spes unica cordis* (Edino upanje srca). V slikarski izvedbi (TM, fol. 107r) Andrej Trost križ umesti v razgiban krajinski izrez z motivi, s katerimi kreativno podkrepi emblemsko sporočilo. Srce in križ sta naslikana v prvem planu, v ozadju pa se odpira krajina z reko in obzidanim mestom. Pobočje, na katerem stoji križ, rečni rokav ločuje od preostale pokrajine,

²⁴ V slovenskem standardnem prevodu: »Usmilite se me, usmilite se me, vi, moji prijatelji ...«.

²⁵ Dolničarju ni uspelo dokončati Valvasorjevega življenjepisa, ki bi lahko osvetlil odločitev za končno obliko emblema brez skupnega družbinega simbola. Ohranjen je le fragment v *Konceptni knjigi*, v katerem nečaka slavnega Janeza Vajkarda Valvasorja označi za »odlični odganjek te rodovine« ter omenja njegove »odlične in lepe darove«, s katerimi je »pripomogel k napredku ljubljene domovine« (KK, Ad 72).

vendar se čez vodo pne mostiček, kar lahko v tem kontekstu simbolizira prehod iz življenja v smrt (sliki 7 in 7a). Trost v emblemsko sličico vstavi še dva motiva, ki se na prvi pogled zdita zgolj del idiličnega krajinskega ozadja: na reki pluje čolniček, nad njim pa se visoko na nebu spreletavajo ptice. Natančen pregled emblemov v *Dizmovi kroniki* pokaže, da se motiv čolna ali barke pogosto pojavlja z jasnim simbolnim pomenom človeškega življenja in njegove minljivosti, medtem ko so ptice, ki letijo v nebo, aluzija na večno življenje. Motiv barke ali čolnička se že v zgodnjem obdobju pojavi v šestih emblemih – bodisi kot osrednji motiv bodisi kot diskretno dopolnilo.²⁶ Enako velja za embleme, ki so nastali v poznejših desetletjih, le da jih je bistveno več. V likovni izvedbi, ki je najbližje Lukančičevi emblemski sličici, je motiv čolna in ptic vključen v krajinsko ozadje emblema Jobsta Jožefa Kušlana, ki ima podobno ikonografsko zasnovo (glej spodaj).

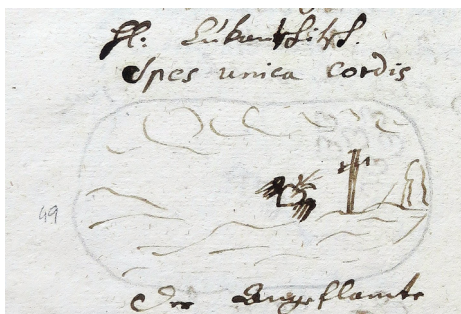

Slika 7: Andrej Trost, Emblem Janeza Gotharda Lukančiča pl. Hertenfelsa, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 107r.

26 Trikrat kot majhna jadrnica (TM, foll. 117r, 149r in 199r) in trikrat kot čolniček (TM foll. 81r, 107r in 183r).

Slika 7a: Emblem Janeza Gotharda Lukančiča, detajl s čolnom in pticami.

Slika 8: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Lukančičev emblem, Konceptna knjiga, Semenška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 49.

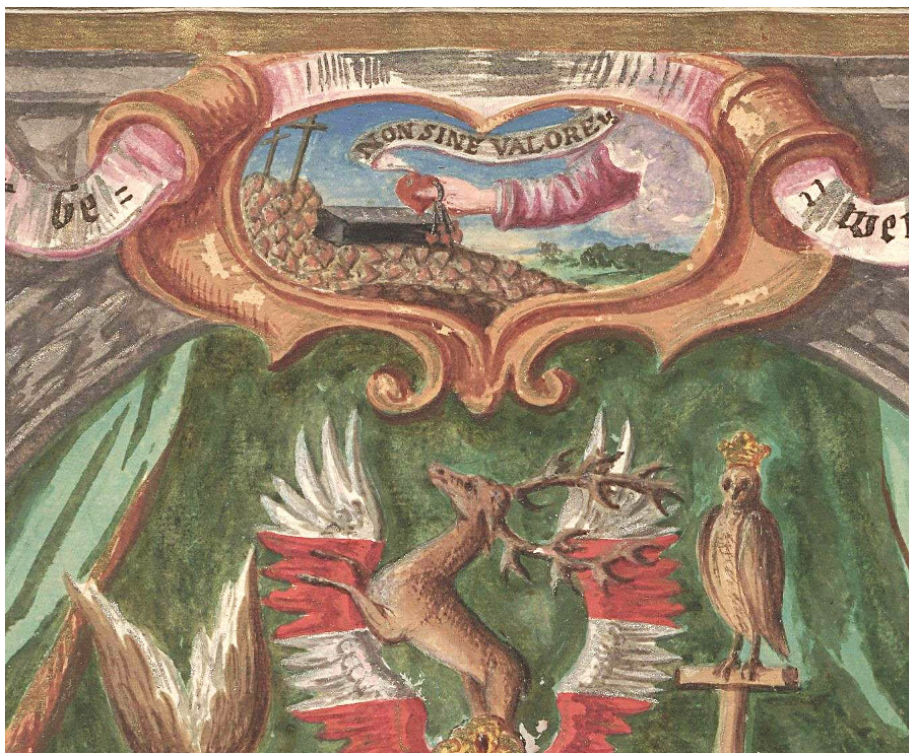
V emblemu prevladuje sporočilo trdne vere, ki vodi v zveličanje, medtem ko humanistični koncept o pomenu intelektualnega dela za večno slavo ni neposredno nakazan. Implicitno je zaobjet le v ikonografiji gorečega srca, ki v kontekstu Akademije Zedinjenih vsebuje idejo sledenja temeljnim načelom družbe, v katerih sta intelektualno delo in delovanje za skupno dobro večkrat poudarjena. Za celovito razumevanje emblemskega sporočila je ključno, da je Dolničar vidik intelektualnega dela izrecno naglasil v Lukančičevemu življenjepis in v epitafu. V prvem govoru o njegovem zanimanju za zgodovino, rodoslovje in heraldiko, posebej pa omeni še razprave, ki jih je napisal. V epitafu poetično zapiše, da je »izgoreval v nenasitni želji po genealoški znanosti ter je slavna in imenitna imena kranjskih rodbin izročil večnemu spominu ...«. Epitaf, »vklesan v marmor«, naj »na veke oznanja srečno slavo« (TM, fol. 108v), ki si jo je zaslužil s svojim delom. Ker sta življenjepis in posmrtni nagovor v *Dizmovi kroniki* neločljivo povezana z emblemom in ju smemo razumeti kot dodatno pojasnilo, kakršnega emblemom dodajajo številni avtorji zgodnjenovoveških emblemskih knjig, lahko tudi v primeru Lukančičeve vpisne strani govorimo o prisotnosti značilne intelektualne note.

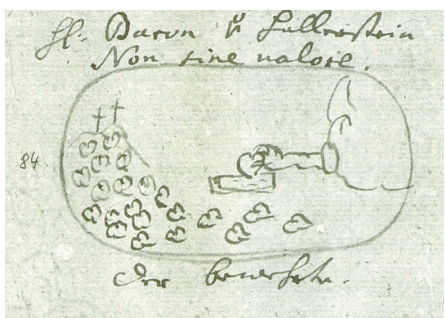
Slika 9: Delavniški krog Andreja Trosta, Emblem Jobsta Jožefa barona Kušlana, 1714, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 183r.

Podobno sporočilo ima emblem Jobsta Jožefa Kušlana (TM, fol. 183r), za katerega v *Konceptni knjigi* ni osnutka (slika 9). V emblemski sličici je meditativna nota še bolj poudarjena in sledi tipu emblemov *vanitas*, ki vključujejo dečka ali *putto* s simboli minljivosti. V prvem planu si *putto*, zleknjen v prepoznavni razmišljajoči drži, podpira glavo, ob njem pa sta na plitkem grobu, preraslem s travo, goreče srce in lesen križ. Izbrano geslo *Mens est superare labores* (*Namen je obvladati napore*) in akademski vzdevek *Der Geflissene* (*Delavni*) govorita o odločenosti, da je treba v življenju delati in premagovati številne napore, preden človek leže k večnemu počitku. Goreče srce v tem kontekstu predstavlja aktivno življenje v duhu akademskih načel in prepričanja, da si z delom prislužimo trajni spomin, križ pa vsebino dopolnjuje s krščanskim konceptom zveličanja. V ozadju vidimo na levi mogočno cerkev, na desni pa silhueto obzidane-ga mesta, ki lahko skladno z uveljavljeno ikonografijo ponazarjata dva pola življenja: duhovno in posvetno. Ideja minljivosti in upanja na večnost je tako kot pri Lukančiču dopolnjena z motivom čolnov na reki in ptic na nebu.

Med minljivostnimi emblemi z motivom srca in križa je posebej zanimiv in neobičajen emblem Janeza Ferdinanda Hallerja (TM, fol. 177r) (slika 10). V osnutku emblemske sličice (KK, 84) sta na levi strani na vrhu velike gomile, ki je dobesedno prekrita s srci, dva majhna križa, na desni strani pa iz oblaka sega Božja roka, ki postavlja srce na pokrov krste, položene na pobočje gomile (slika 11).

Slika 10: Delavniški krog Andreja Trosta, Emblem Janeza Ferdinanda Hallerja barona Hallersteina, 1711, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 177r.

Slika 11: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Hallerjev emblem, *Konceptna knjiga*, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 84.

Slika 12: Emblem z geslom *Non omnia possumus omnes* (detajl), tako imenovana Bunte Kammer v dvorcu Waabs, 1673.

Iz srca se vije napisni trak z geslom *Non sine valore* (*Ni brez vrednosti*), ki opozarja, da ohranja vrednost tudi po smrti. Geslo dopolnjuje akademski vzdevek *Der Bewerthe* (*Preizkušeni*), ki pove, da je vrednost njegovega srca izkazana v preizkušnjah. V slikarski izvedbi na Hallerjevi vpisni strani je v Božji roki ob srcu še obesek s ključmi, ki imajo v spodnjem delu obliko drobnega srčka.²⁷ Gre za simbol ključa, ki se v krščanskem kontekstu povezuje z idejo božje ljubezni, ki odpira srca in razkriva njihovo vrednost. Skupaj z motivom križa in z izbranim geslom je sporočilo emblema jasno: smrt ni konec, čistost srca, trdna vera v odrešenje in ljubezen kot najvišja krepost zagotavljajo večno življenje.

Srce kot osrednji minljivostni motiv v Dolničarjevih emblemih

Inovativnost Dolničarjevih osnutkov je najlepše razvidna v tem, kako uveljavljene ikonografske motive srca kot simbola minljivosti²⁸ preoblikuje in jih dopolnjuje z vsebinami, ki se navezujejo na življenje, delo ali značaj akademika, za katerega je emblema predviden. Pri tem srce velikokrat simbolno predstavlja samega člana Dizmove družbe²⁹ ali pa opozarja na katero od njegovih kreposti in značajskih vrlin. V iskanju najboljših rešitev Dolničar uporablja razne ikonografske tipe srca, med katerimi so najpogostejše štiri temeljne oblike: plameneče in sijoče srce, ugaslo srce in krilato srce.³⁰ Osnovni tipi se pojavljajo tudi v hibridnih različicah – na primer goreče krilato srce. Dolničar je imel za vse ikonografske tipe oziroma oblike srca, ki jih je uporabil v svojih skicah, na voljo veliko zgledov, ki jih sam ni bistveno spreminjal, je pa z njihovo umestitvijo v likovno-literarni kontekst individualnih vpisnih strani ustvarjal nove vsebinske poudarke in izoblikoval niz izvirnih emblemov.

Z emblemi, v katerih je srce glavni nosilec sporočila, se srečamo na samem začetku spominske knjige, prvič na posthumni vpisni strani podpredsednika akademskega združenja Franca Jakoba Erberga, ki je umrl v začetku leta 1690 (TM, fol. 13r). Lakonični zapis *Aus allen der Erste* (*Izmed vseh prvi*) na traku ob emblemski

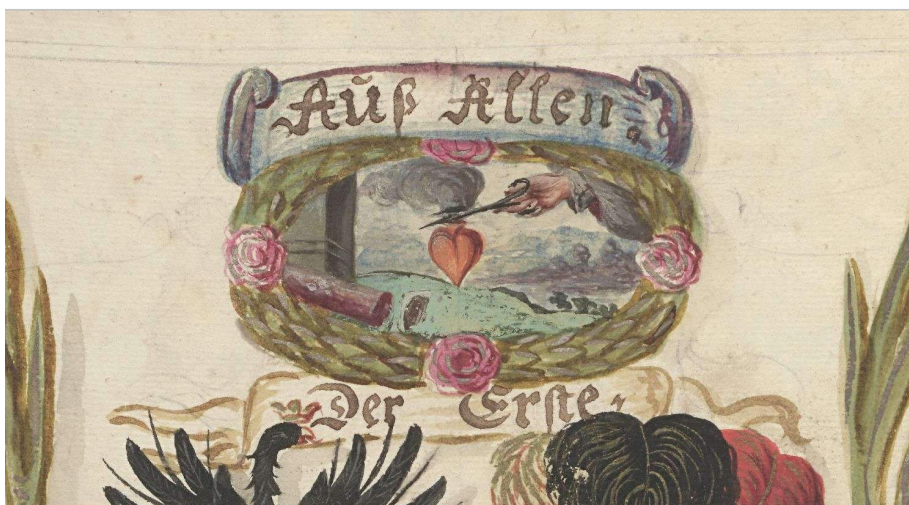
27 V Kasteličevem ikonografskem katalogu je v opisu emblemske sličice (2001, 171) nekaj napak. Iz srca se ne »vije dim ugaslega plamena«, ampak napisni trak; prav tako ne drži, da so »tri mala srca v obliki obeska pripeta na srce«. »Mala srca« so ključmi s srčki na kovinskem obročku, nataknenem na palec Božje roke. Motiv Božje roke z malimi ključmi na obesku je v emblematici znan tudi v povezavi z idejo različnih znanj in pristopov, ki odpirajo vrata do razumevanja globljih pomenov (na primer emblema z geslom *Non omnia possumus omnes* v tako imenovani Bunte Kammer dvorca Waabs), ki se navdihuje v delu *Emblematum Ethico-politicorum Centuria* Juliusa W. Zingrefa (Frankfurt na Majni, 1664, embl. 80). Glej: Bath, 2020 (slika 12).

28 Vsebinskih izhodišč za povezavo srca z idejo minljivosti je več, pisci pa se najpogosteje sklicujejo na besede psalmista, ki pravi: »Srce je žarelo v moji notranjosti ... / Gospod, daj mi spoznati moj konec, / kolikšna je mera mojih dni, / spoznati hočem, kako sem minljiv ... moj čas je kakor nič pred tabo; / vse je le dih, vsak pokončen človek.« (Ps 39, 4–6).

29 Simbolna identifikacija članov družbe s srcem je jasno opredeljena že v razlagi uvodne miniature *Apoteoza Ljubljane*, razumljiva pa je tudi v luči krščanskih predstav o srcu kot najbolj notranjem bistvu človeka.

30 Ob omenjenih najpogostejših tipih se pojavljajo še: srce s krono, srce s trnjem, srce, ki je prebodeno s sidrom, srce, iz katerega rastejo rože, in srce z vpisanim Kristusovim monogramom IHS.

sličici privzema vlogo Erbergovega akademskega vzdevka in izbranega gesla hkrati. Vendar je treba opozoriti, da je prvotni Dolničarjev osnutek v skladu s pravili za oblikovanje članskih emblemov vključeval alegorični vzdevek: pod skico (KK, listič, 2) je zapisano ime *Der erste Geleschte* (*Prvi ugasli*). V poznejšem prepisu *Konceptne knjižice* (KK, 2) in v sami spominski knjigi se ime ne pojavi več.³¹ Podatek o prvotno predvidenem akademskem vzdevku je za razumevanje emblema pomemben, ker pritrjuje ikonografski razlagi srca, ki simbolno predstavlja člana Dizmove družbe. Osrednji motiv sličice je stilizirano rdeče srce, katerega življenjski ogenj je s škarjami za ugašanje stenja ravnokar utrnila Božja roka.³² *Pictura* je v naknadnem Dolničarjevem prerisu in v slikarski različici na Erbergovi vpisni strani dopolnjena z motivom prevrnjenega stebra, s čimer je ideja minljivosti dodatno poudarjena (slika 13). Motiv je v slikarski izvedbi vizualno bistveno bolj ilustrativen, saj se namesto svetlih plamenov, ki običajno vznikajo iz stiliziranega rdečega srca, v primeru Erbergovega emblema iz njega vije gost dim.

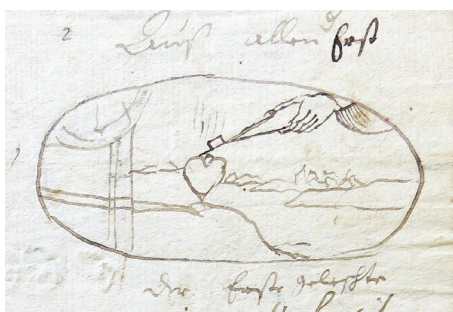

Slika 13: Andrej Trost, Emblem Franca Jakoba pl. Erberga, 1689, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 13 r.

31 Najbrž se je Dolničarju v kontekstu posthumnega emblema pozneje zdelo podvajanje sporočila neumestno in je alegorično člansko ime umaknil.

32 Da gre res za Božjo roko, je razvidno, ker sega v prostor iz oblakov, ki so na Erbergovi emblemski sličici na prvi pogled mogoče manj prepoznavni kot na drugih upodobitvah s podobnim motivom v spominski knjigi (na primer emblem J. P. Wisenthala, fol. 57r, glej spodaj); vendar ohranjena skica (KK, 2) ne pušča nobenega dvoma, da gre za oblake. Tudi v poznejših emblemih je motiv Božje roke upodobljen na podoben način. Ikonografski motiv ima v emblematiki dolgo tradicijo: v enaki obliki in prav tako v povezavi s srcem, ga najdemo že v zbirki emblemov Georgette de Montenay (1567).

Ikongrafška zasnova emblemske sličice ne prinaša veliko novega: podobni motivi so v različnih variacijah (utrnjena sveča ali oljenka, ugasla urna) v emblematiki precej pogosti. Tudi prelomljeni ali prevrnjeni steber je tradicionalni motiv mrtvaške ikonografije. Niti ugaslo srce ni novost, saj ga najdemo v kar nekaj emblemskih knjigah, med drugim v zgoraj omenjeni Cramerjevi knjigi in pri Harsdörfferju. Emblem dobi novo sporočilno noto predvsem zaradi konteksta: srce pokojnika izpostavi kot člana akademske družbe, ki je živel in deloval skladno z njenimi načeli. Pri tem je zanimivo, da v Dolničarjevem osnutku ne zasledimo jukstapozicije minljivosti življenja v nasprotju s trajnostjo intelektualnega dela, številnih zaslug in krepostnega življenja, o katerih piše v Erbergovem življenjepisu (sliki 14 in 15). Izpostavljena je šele v slikarski realizaciji Andreja Trosta z obliko dekorativne kartuše, v katero je ujeta sličica. Dolničar je vse skice uokviril s shematiziranim ovalnim orisom, ki so ga Trost in drugi miniaturisti na vpisnih straneh spominske knjige slikarsko preoblikovali v različne tipe dekorativnih okvirjev. Trost je za Erbergovo emblemsko sličico izbral lovorjev venec, ki simbolizira tako zmagoslavje nad smrtjo in večno življenje kakor tudi slavo, zaslužnost in odličnost pokojnika. S tem je dodal vsebinski poudarek, ki emblem poveže z Erbergovimi dosežki, med katerimi Dolničar posebej izpostavi »slavno končane študije« v tujini, doktorat obojega prava, uspešno odvetniško službo pri ograjnem sodišču ter funkcijo višjega cesarskega rudarskega sodnika in palatinskega grofa (TM, foll. 13r–14v). Ker sta življenjepis in epitaf integralni del članskega vpisa v spominsko knjigo ter privzemata vlogo razširjene razlage, s katero zaokrožita emblemsko sporočilo, motiv nesmrtnosti ni omejen le na Trostov dodatek, ampak ga dopolnjuje tudi Dolničarjev zapis.

Slika 14: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Erbergov emblem, Konceptna knjiga, vstavljeni listič, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 2.

Slika 15: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Erbergov emblem, Konceptna knjiga, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 2.

Emblem Janeza Petra Wisenthala (TM, fol. 57r) je zasnovan podobno kot Erbergov, le da tokrat na sličici srčni ogenj ugaša Božja roka, ki na plamene zliva vodo iz srebrnega vrča (slika 16). Izbrano člansko ime, *Der Ausgelöschte* (*Dogoreli*), in geslo *Iam satis arsit* (*Dovolj je že gorel*), ki zaokrožujeta emblemsko sporočilo izpolnjenega življenja, sta tudi v tem primeru posthumna, saj je Wisenthal umrl, preden je bila izdelana njegova vpisna stran.³³ Motiv je verjetno svobodna predelava podobnih kompozicijskih shem, ki jih najdemo v starejših emblemskih knjigah, vendar je vsebina v primerjavi z večino obstoječih zgledov diametralno nasprotna. Emblem *Refrigeror* (*Okrepčevalec*) v knjigi Daniela Cramerja (št. XXV), katerega *pictura* je najbližje Dolničarjevemu osnutku (KK, 24), namreč ne govori o smrti, ampak o življenju (sliki 17 in 18). Geslo *Effundam enim aquas super sitientem et fluenta super aridam effundam spiritum meum super semen tuum*³⁴ pove, da voda, ki jo Božja roka zliva na srce v ognju, ne ugaša plamenov, ampak srce napaja in krepča. Emblem ima pri Cramerju vsebinsko sorodno različico, kjer srce poživlja veter, roka pa nanj stresa dišave (emblem *Amo*, IV).³⁵ Podoben motiv vetra, ki poživlja plameneče srce, najdemo v Dolničarjevem osnutku za Jošta Jožefa Pettenegga (KK, 43), kjer sličico dopolnjujeta geslo *Animatur ab eo* (*On ga poživlja*) in člansko ime *Der Angefrischte* (*Osveženi*).³⁶

Pictura Janeza Erazma Engelshausa (TM, fol. 147r) kaže goreče srce, ujeto v obroč, ki ga oblikuje urobor – kača, ki grize lastni rep. Urobor je vse od renesanse naprej v evropski kulturi in umetnosti uveljavljena podoba večnosti, krogotoka časa, ki nima ne začetka ne konca, obenem pa simbol večnega življenja in nesmrtnosti. Tovrstne pomene ima tudi v renesančni emblematici, v katero vstopi z Alcijatijem. Z vidika razlage Engelshausovega emblema je pomembno, da že Alcijatijev emblema z geslom *Ex literarum studiis immortalitatem acquiri* govori o večni slavi, ki jo človeku prineseta učenost in intelektualno delo.³⁷ Sredi 16. stoletja se izoblikuje vizualno podobna različica, vendar je emblemsko sporočilo zasnovano kot jukstapozicija dveh nasprotujočih si simbolnih pomenov, ki skupaj oblikujeta novo vsebino. Najstarejši znani primer je osebni emblema Barthélemyja Aneauja v zbirki *Picta Poesis* (Pariz 1552, 9), ki združuje podobo kače z vrtnico. Avtor v epigramu razloži, da vrtnica s svojo krhko lepoto predstavlja minljivost človeškega življenja, urobor, simbol večnosti, pa nesmrtnost duše.

33 Wisenthal je umrl istega leta kot Erberg (1690). V emblemskem osnutku (KK, listič, 4) je geslo nekoliko drugačno: *Iam satis luxit* (*Dovolj je svetil*), in dopolnjeno z besedami *Consumor antequam extinguior* (*Iztrošim se, preden ugasnem*). Mlajša različica v Dolničarjevem prepisu (KK, 24) ima geslo, ki je identično kot v spominski knjigi.

34 Geslo emblema IV je navedek iz Izaije »Kajti razlil bom vodo po željni deželi, / potoke, po izsušeni zemlji. / Razlil bom svojega duha na tvoj zarod« (Iz 44,3).

35 Geslo *Perfla hortum meum et fluant aromata illius*, ki je vzeto iz *Visoke pesmi*, govori o božji ljubezni (Vp 4,16).

36 Emblemska sličica na njegovi vpisni strani (TM, fol. 95r) je le slikarsko obogatena različica osnutka, geslo in akademski vzdevek pa sta v katalogu bolj svobodno prevedena: *On ga razvne* in *Osrčeni* (Kastelic, 2001, 146).

37 Glej zgoraj.

Slika 16: Andrej Trost, Emblem Janeza Petra pl. Wisenthala, 1689, Theatrum memoriae, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 57r.

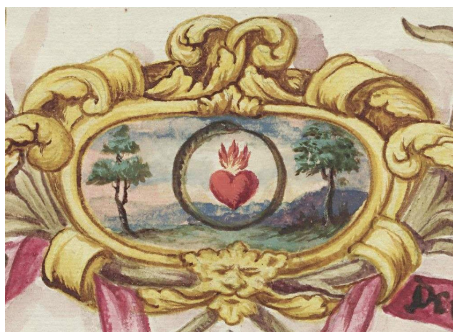

Slika 17: Refrigeror, Daniel Cramer, Emblemata sacra, Frankfurt na Majni, 1624, embl. 25.

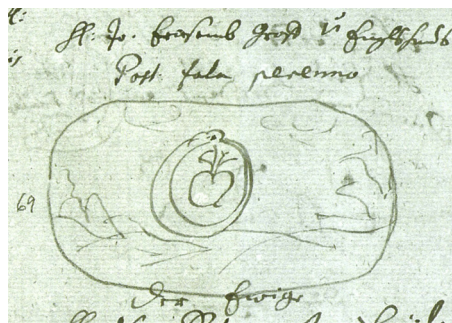

Slika 18: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Wisenthalov emblem, Konceptna knjiga, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 24.

Na enak način embleme z uroborom oblikujejo tudi Gabriel Rollenhagen in številni poznejši avtorji emblemskih knjig. Ob obeh osnovnih tipih zlasti pri Rollenhagnu opazimo njuno zbliževanje: jukstapozicija nasprotujočih si vsebin ne izključuje zliivanja pomenov. Nazoren primer je emblem z devizo *Ek ponou kleos* (Iz dela slava) in sličico zemeljske oble, v katero je na vrhu zapičena lopata, dopolnjena z lovorjevim vencem in uroborom (*Nucleus Emblematum Selectissimorum*, embl. 80). V njem se nasprotji minljivosti človeškega življenja in nesmrtnosti hkrati vzajemno dopolnjujeta, saj emblem sporoča, da si s trdim delom lahko prislužimo nesmrtno slavo.

Slika 19: Andrej Trost, Emblem Janeza Erazma barona Engelshausa, 1704, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 147r.

Slika 20: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Engelshausov emblem, Konceptna knjiga, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 69.

Engelshausov emblem pripada tipu, ki ga predstavlja Rollenhagnov emblem *Ek ponou kleos*, čeprav to morda ni razvidno na prvi pogled. Akademsko ime *Der Ewige* (Večni) in izbrano geslo *Post fata perenno* (*Po smrti bom večni*) potrjujeta, da urobor v tem kontekstu simbolizira večno življenje duše v nasprotju z minljivostjo zemeljskega življenja. Goreče srce, ki ga ovija kača, skladno z ikonografijo, ki jo je zasnoval Dolničar, predstavlja Engelshausa kot člana Akademije Zedinjenih, ki živi in dela v duhu akademskih načel. Prav to zagotavlja večnost po smrti, v katero sta – kot pričata geslo in akademski vzdevek – Dolničar in Engelshaus trdno verjela (sliki 19 in 20).³⁸ Oblikovno je *pictura* najbolj podobna Rollenhagnovim različicam, kar je razumljivo, saj so bili Rollenhagnovi emblemi zelo popularni in jih je Dolničar najbrž poznal.³⁹ Verjetnost povezave z Rollenhagnom je toliko večja, ker v njegovem delu najdemo kar nekaj emblemov, ki so zasnovani na enak način ter izražajo prepričanje, da aktivno delovanje in krepotno življenje

38 Motiv urobora je bil Dolničarju očitno pri srcu, saj v *Konceptni knjigi* (58) najdemo še en emblemski osnutek, ki se od Engelshausovega razlikuje v tem, da urobor obkroža sedem src.

39 Na Kranjskem so zanesljivo izpričani že v poznem 17. stoletju – *Nucleus Emblematum Selectissimorum* je imel Valvasor v svoji knjižnici na Bogenšperku (*Bibliotheca Valvasoriana*, št. 2003). Glej: Germ, 2015, 110–111.

prinašata nesmrtno slavo (Germ 2024, 120–124). Avtor Engelshausove emblemske slike v *Dizmovi kroniki* je sicer za neposredno izhodišče vzel Dolničarjev osnutek (KK, 69), ki ga je dopolnil s postavitvijo v krajinski izrez z dvema simetrično postavljenima drevesoma. Vendar to ne pomeni, da ni poznal Rollenhagnovih emblemov z uroborom z enakimi kompozicijskimi rešitvami. Spomnimo, da se je Trost dodobra seznanil z emblematiko že v času, ko je delal za Valvasorja, ki je imel v svoji knjižnici številne emblemske knjige, med katerimi je bil tudi Rollenhagnov *Nucleus Emblematum Selectissimorum*.

Emblemska slička Janeza Gregorja Dolničarja (TM, fol. 15r) ima podobno sporočilo, čeprav je to na prvi pogled manj očitno kot v Engelshausovi. Podoba dečka, ki v kamniti blok kleše goreča srca, sama po sebi nima veliko skupnega z idejo minljivosti. Šele člansko ime *Der Vorsichtige* (*Sprevidevni*) in geslo *Condit in aevum* (*Ustvarja za večnost*) naravnost spregovorita o minljivosti človeka in večnosti, v katero se lahko zapiše s svojimi dejanji. Hkrati bralcu sporočata, da vneti klesar simbolno predstavlja Dolničarja, ki za življenja »ustvarja za večnost«. Če pri Engelshausu (in večini drugih članov družbe) goreče srce v zadostni meri nakazuje udejstvovanje, ki naj jim zagotovi večni spomin, se je prvi tajnik Akademije Zedinjenih kot njen idejni vodja predstavil v aktivnejši vlogi (slika 21). Vodenje družbe, oblikovanje družbenih načel, zasnova spominske knjige, članskih emblemov in drugo so posrečeno izraženi v podobi klesanja spomenika akademskemu kolegom ter sebi. Ideja trajnega spomina in večne slave je že v Dolničarjevem osnutku podkrepljena s tem, da je kamniti blok oblikovan kot stela ali spominsko obeležje. Hkrati je osrednji motiv vsebinsko in kompozicijsko dopolnjen z mogočnim stebrom na klesanem podstavku.

Slika 21: Andrej Trost, Emblem Janeza Gregorja Dolničarja pl. Thalberga, 1689, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 15r.

Emblem je v celoti izviren, kako skrbno je premišljena ikonografija, pa razkriva razvoj kompozicije od prve skice do slikarsko izdelane miniature v spominski knjigi. Kamniti steber je prisoten že v prvi različici osnutka (KK, listič, 3), na poznejšem prerisu (KK, 3) pa je dodatno izpostavljen z monumentalnejšim podstavkom. V slikarski izvedbi Andreja Trosta je podstavek še bogateje klesan, steber pa z barvo in strukturo kamna razkriva, da gre za marmor, ki že sam po sebi simbolizira trajnost, odličnost in večno slavo. Za celovito razumevanje emblemskega sporočila je enako pomemben detajl sedečega dečka: Dolničar ga na prvotni skici posadi na bazo antičnega stebra – preostanek arhitekturnega elementa, ki se v nasprotju s stoječim stebrom ni ohranil. V poznejšem prerisu je ta del skice poenostavljen in težko prepoznaven, tako da ni mogoče reči, na čem deček dejansko sedi (sliki 22 in 23).

Slika 22: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za lastni emblem, Konceptna knjiga, vstavljeni listič, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 3.

Slika 23: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za lastni emblem, Konceptna knjiga, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 3.

Andrej Trost se je v slikarski izvedbi emblema Janeza Gregorja Dolničarja (kot v številnih drugih primerih) izkazal za ustvarjalnega mojstra, ki dobro razume umetnost emblematike. Kot izhodišče za končno različico v spominski knjigi je vzel prvotni osnutek z bazo stebra, saj gre za ikonografski element, ki smiselno dopolnjuje emblemsko sporočilo: skromni ostanek antične arhitekture je uveljavljena podoba minljivosti v nasprotju z idejo večnosti, ki jo simbolizira čvrsto stoječi steber. V smislu sporočilnosti je šel Trost še korak naprej, saj je kamnito bazo zamenjal s korintskim kapitelom, ki leži v travi in služi kot sedež mlademu klesarju. Prevrnjeni kapitel namreč še slikoviteje predstavi posledice časa, v katerem vse premineva, ter s tem poudari sporočilo Dolničarjevega gesla in akademskega vzdevka. *Sprevidevni* sedi na odlomljenem kapitelu, simbolu minljivosti življenja, v katerem si prizadeva ustvarjati za večnost, ki jo simbolizirata klesana stela in marmorni steber. Jukstapozicija minljivosti in večnosti je torej prisotna že v prvotni emblemski skici, Trost pa jo v končni različici še

bolj domiselno izpostavi. Pozornemu opazovalcu ne bo ušlo, da to ni zadnji ustvarjalni poseg v Dolničarjev emblema. Mojster svojo zamisel zaokroži z drobno, toda pomenljivo ikonografsko prvino, s katero nesmrtnost slavnega spomina še očitneje prevlada nad minljivostjo človeškega življenja: ob spominskem obeležju, ki ga kleše deček, naslika mladiko lovorja, ki prav tako kot marmorni steber simbolizira zmagooslavje, nesmrtnost in večno slavo.

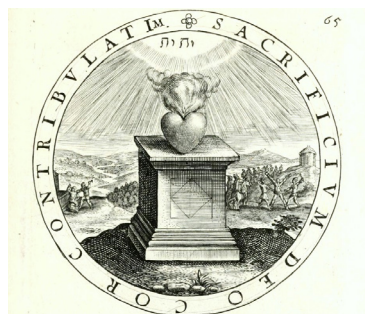
Slika 24: Andrej Trost, Emblem Janeza Krstnika Dolničarja pl. Thalberga, 1689, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 51r.

Motiv nesmrtnosti slave in trajnega spomina, v katerem je minljivost le implicitno prisotna, najdemo v emblemu, ki ga je za svojega očeta, Janeza Krstnika Dolničarja, predvidel Janez Gregor Dolničar (TM, fol. 51r) (slika 24). *Pictura*, ki se v ikonografskem pogledu ne razlikuje bistveno od emblemskega osnutka (KK, 21), kaže goreče srce, postavljeno na antično navdihnjen kamnit oltar sredi pokrajine. Geslo *Semper fulgebit* (*Večno bo blestel*) potrjuje sporočilo emblemske sličice, medtem ko se akademski vzdevek *Der Unverseherte* (*Neoskrunjeni*) nanaša na pokojnikove moralne vrline, med katerimi glavni tajnik posebej izpostavi pobožnost ter velikodušnost in razumnost v opravljanju najvišjih javnih služb. Tako geslo kot izbrano člansko ime sta vsebinsko usklajena s slikovnim delom, saj v emblematiki že sam oltar lahko pomeni čisto dušo pravičnika, ki gori v ljubezni do boga (Picinelli, II, 1, 3), goreče srce pa tak pomen samo še stopnjuje. Kot zanimivost je vredno omeniti, da si je motiv gorečega srca na klesanem oltarju v pokrajini kot osebni emblema izbral avtor ene od najvplivnejših

emblemskih knjig Daniel Cramer (*Emblemata sacra*, II, A4). Motiv je pri njem vsebinsko obogaten v duhu gesla *Domini doctrina coronat* in govori o nagradi, ki jo prinašata delo in trdna vera. Vsebina emblema se v celoti ujema z načeli Akademije Zedinjenih in možnost, da je Dolničar poznal Cramerjev emblema, ni izključena. Vendar je bolj verjetno, da je zgled za kompozicijo Rollenhagnov emblema z geslom *Sacrificium Deo cor contribulatum* (*Nucleus emblematum*, Antwerpen, 1611, embl. 65), ki govori o ljubezni do boga in poudarja, da je je bogu izmed vseh daritev najljubše čisto in skesano srce (sliki 25 in 26).

Slika 25: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za emblema očeta Janeza Krstnika, Konceptna knjiga, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 21.

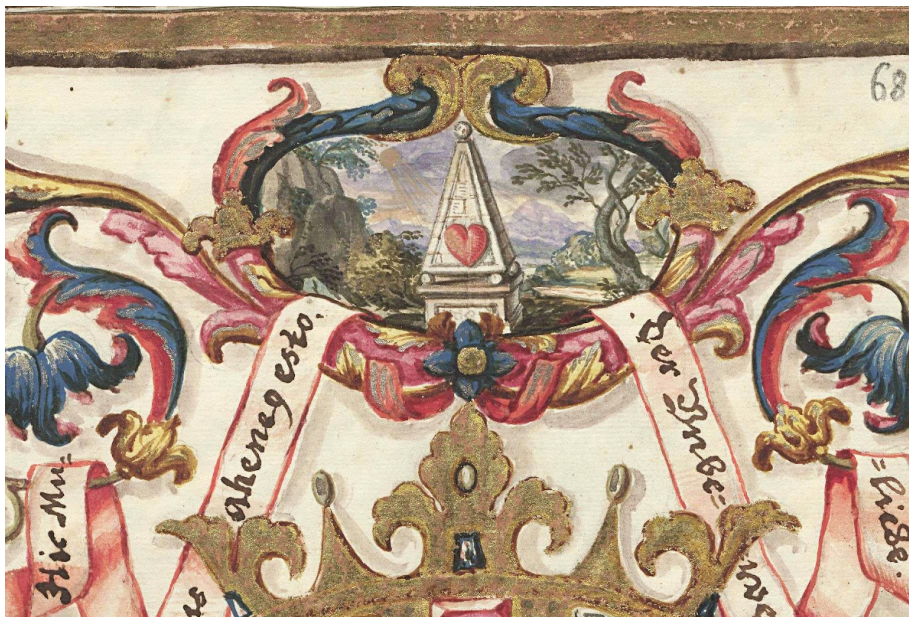

Slika 26: *Sacrificium Deo cor contribulatum*, Gabriel Rollenhagen, *Nucleus Emblematum selectissimorum*, Köln, 1611, embl. 65.

Humanistični koncept slave v emblemu ni neposredno izpostavljen, je pa omejen v epitafu. Starejši Dolničar, ki je bil med drugim izjemno spoštovan župan Ljubljane, je v njem opisan kot »*Atlant tega mesta*«, ki ga je več let uspešno vodil, poleg tega pa je zapisano, da je pri 41 letih »*omahnil pod težo in tej gmoti kamnja svojo telesnost prepustil v plen, njegov žlahtnejši del pa med nebeščani uživa pokoj pred obuje-njem*« (TM, fol. 52v). V luči njegovih izjemnih zaslug dobi *pictura* dodatno sporočilo: postavitev gorečega srca na antikizirani klesani oltar v odprti krajini lahko razumemo tudi kot poveljanje pokojnika, v katerem je prisotna aluzija na klasično antiko in ima konotacijo nadčasnosti, medtem ko se goreče srce logično poveže s predstavo o Dolničarjevem izgorevanju v službi mestu in meščanom.

Podobno zasnovan emblema je prvi tajnik predvidel tudi za Franca Antona Lanthierija (TM, fol. 143r): srce je tokrat na kamnitem spomeniku v obliki majhne piramide, ki zaradi spotegnjenih proporcev spominja na obelisk. Spomenik ima klesan podstavek s štirimi kamnitimi krogli, ki nosijo piramido, kamnita krogla pa je postavljena

tudi na koničast vrh. Tovrstni spomeniki so bili v renesansi in baroku priljubljeni predvsem kot spominska obeležja ali nagrobniki (slika 27).⁴⁰

Slika 27: Andrej Trost, Emblem Franca Antona grofa Lanthierija, 1703, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 143r.

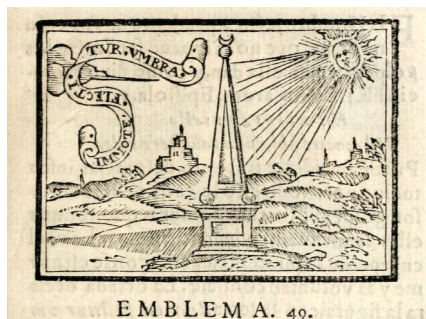
Dolničar je motiv najbrž poznal s svojih potovanj po Italiji, kjer je spomenike lahko videl bodisi *in situ* bodisi na slikah in grafikah. Tako avtorju osnutka (KK, 64) kot Trostu, ki je izdelal emblemsko sličico za Lanthierijevo vpisno stran, je bil motiv domač tudi zato, ker je Valvasor prav tak spomenik upodobil na celostranski uvodni grafiki Triumf smrti v svoji knjigi *Prizorišče človeške smrti v treh delih*, bakrorez pa je vrezal prav Andrej Trost.⁴¹ Prav tako je mogoče, da je kot navdih služila *pictura* v kateri od popularnih emblemskih knjig, kot na primer v Covarrubiasovi *Emblemas morales* (1610, embl. 49), kjer je oblika obeliska skoraj identična kot v Dolničarjevem osnutku za Lanthierijev emblem (sliki 28 in 29).

40 Med najbolj znamenitimi primeri sta nagrobnika v obliki piramide za Agostina in Sigismonda Chigija, ki ju je za Kapelo Chigi v rimski cerkvi Santa Maria del Popolo načrtoval Rafael.

41 *Theatrum mortis humanae tripartitum*, Ljubljana 1682, fol. 5r. Pri Valvasorju gre nedvomno za obelisk, kar je dejansko pogostejša varianta tovrstnih spomenikov. Proporciji spomenika v Dolničarjevem osnutku kažejo, da je imel tudi sam v mislih obelisk, medtem ko ga je Trost spremenil, tako da je oblika piramidalna. Hkrati je preobrazbo nedvoumno naznačil s tem, da je poudaril klesane bloke, iz katerih je piramida zgrajena.

Slika 28: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Lanthierijev emblema, Konceptna knjiga, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 64.

Slika 29: Obelisk kot simbol stanovitnosti, Covarrubias, *Emblemas morales*, Madrid, 1610, II, 49.

Obelisk ali piramida v renesančni umetnosti in literaturi zaradi navezave na antiko simbolizirata trdnost, neomajnost, stanovitnost in trajnost, obenem pa utelešata idejo večne slave. S temi pomeni se pojavljata tudi v emblematiki.⁴² Prominentni položaj stiliziranega srca v Lanthierijevem emblemu opozarja na naročnika, ki si je izbral akademski vzdevek *Der Unbewegliche* (Neomajni) in geslo *Hic murus aeneus esto* (To bodi obzidje iz brona). Geslo je vzeto iz prvega Horacijevega pisma, kar je z vidika pravilne razlage emblema dragoceno zaradi literarnega konteksta, ki osvetljuje prispodobo o obzidju. Horacij, ki govori o vrlini človeka, opisuje dečke, ki pri igri pojejo, da bo kralj tisti, ki zmeraj ravna pravično: to, da si nimaš ničesar očitati in nisi naredil nič takega, zaradi česar bi moral prebledeti, to bodi tvoje bronasto obzidje.⁴³ Lanthieri, ki je izviral iz stare plemiške rodbine, je bil zaradi svojih zaslug na Kranjskem spoštovan mož in cenjen na cesarskem dvoru, tako da je prejel naslov tajnega svetnika svetega cesarskega veličanstva ter mu je bila podeljena služba deželnega vicedoma na Kranjskem.

Emblem Jurija Marka Siberaua (TM, fol. 47r) se zdi nekoliko enigmatičen, saj je na sličici srce, iz katerega se dvigajo plameni, hkrati pa ga ovija dim.⁴⁴ Motiv goreče-

42 Z ikonografskega vidika v emblematiki ni vsebinskih razlik med obeliskom in piramido, zato ju Picinelli obravnava v istem poglavju. Poleg omenjenih simbolnih pomenov so v *Mundusu Symbolicusu* izpostavljeni še: modrost, preudarnost, pravičnost, moralna čvrstost, čast in dostojanstvo, moč duha ter zaupanje v boga. V kontekstu Dolničarjevega emblema je zanimivo, da Picinelli obelisk oziroma piramido predstavi tudi kot spomenik koristnemu delu (Picinelli, II, 16, 139–172).

43 »... at pueri ludentes, 'rex eris,' aiunt, 'si recte facies.' Hic murus aeneus esto, nil conscire sibi, nulla pallescere culpa« (Epist. I, 57–61). Emblem z identičnim geslom v svoji enciklopediji predstavi tudi Picinelli (I, 3, 549), ob sličici medaljona, v katerem je več src, in s poudarkom na ideji složnosti.

44 V Trostovi emblemski sličici je dim slabše viden, povsem jasno pa so oblaki dima izrisani na Dolničarjevem prvotnem osnutku (KK, listič, 9).

ga srca, iz katerega se hkrati kadi dim, je v emblematiki sicer dobro znan, simbolno sporočilo pa se razlikuje glede na geslo in vsebino epigrama (slika 30).⁴⁵ Siberauovo geslo *Non sine fumo* (*Ne brez dima*) in akademski vzdevek *Der Dunkle* (*Temni*) ne dajeta dovolj trdne opore za zanesljivo razlago emblemskega sporočila. Na srečo je za emblem ohranjen prvotni osnutek, kjer je pomen dovolj jasno nakazan (KK, listič, 9). Dolničar je pri izbiri gesla očitno kolebal in nad sličico izpisal dva vsebinsko povezana izreka: *Non sine fumo* in *Ex fumo lucem* (*Iz dima svetloba*).⁴⁶

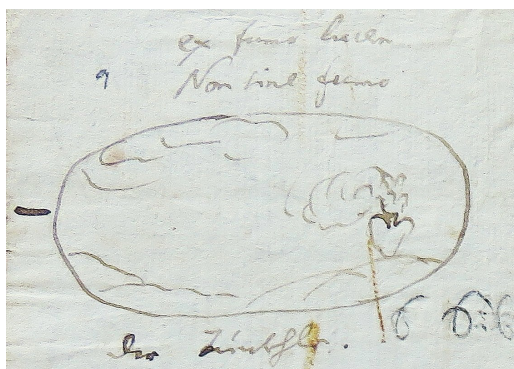
Slika 30: Andrej Trost, Emblem Jurija Marka pl. Siberaua, 1689, *Theatrum memoriae*, ARS, Ljubljana, AS 1073, I/1, fol. 47r.

S tem se na prvi pogled dvoumen emblem razkrije kot izvirna oblika ideje, ki je v minljivostni ikonografiji trdno zakoreninjena. Gre za humanistično misel, ki jo zasledimo že pri antičnih avtorjih: smrti je podvrženo le naše telo, ne duh; naša dela nam prinesejo trajno slavo in večno življenje.⁴⁷ Smrt torej ni konec, ampak prehod v nesmrtnost slavnega spomina, o katerem piše tudi Dolničar v uvodu *Dizmove kronike*.

45 V Cramerjevi emblemski knjigi najdemo več primerov, med katerimi je z vidika srca kot simbola minljivosti posebej zanimiv emblem *Sum constans* (*Emblemata Sacra*, 1624, embl. VII). Emblem govori o stanovitnosti srca v ljubezni in predanosti bogu, geslo pa je vzeto iz *Psalma* 39, ki je eden od temeljev minljivostne ikonografije srca (glej op. 28).

46 V poznejšem prerisu osnutka (KK, 19) drugega gesla ni več.

47 Takšno prepričanje je med antičnimi avtorji najslikoviteje izrazil Ovid v zaključnih besedah *Metamorfoz*, kjer pravi, da bo v svojih delih živel večno:

Slika 31: Janez Gregor Dolničar, Osnutek za Siberauov emblema, Konceptna knjiga, vstavljeni listič, Semeniška knjižnica, Ljubljana, rkp. 6, skica 9.

Slika 32: Sum constans, Daniel Cramer, *Emblemata sacra*, Frankfurt na Majni, 1624, embl. 7.

Zdi se, da je razlaga ognja in dima v Siberauovem emblemu, v katerem se medsebojno povezujeta v smislu dopolnjevanja zemeljskega in onstranskega življenja, diametralno nasprotna od tiste v emblemih Erberga in Wisenthala, kjer ogenj predstavlja življenje, dim pa njegov konec. Vendar razkorak ni tako dramatičen, saj v Erbergovem in Wisenthalovem emblemu ogenj in dim nista le nasprotji, temveč sta tudi povezana: ugaslo srce ni samo konec življenja, ampak hkrati implicira večno življenje spomina, o čemer piše Dolničar (glej zgoraj). Siberauovo člansko ime, *Temni*, ga opredeljuje kot živega, tistega, ki dela, da bi si zaslužil trajni spomin, ki bo vzniknil kot plamen.⁴⁸ Povezanost obeh je na simbolni ravni nakazana z živim in zlomljenim drevesom v emblem-ski sličici. Na desni strani iz skupnih korenin raste dvojje dreves, eno se je prelomilo in padlo, drugo zeleni in širi veje proti soncu. Emblema ponazarja življenjsko vodilo, dela

»Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira nec ignis
nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.
cum volet, illa dies, quae nil nisi corporis huius
ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi:
parte tamen meliore mei super alta perennis
quaque patet domitis Romana potentia terris,
ore legar populi, perque omnia saecula fama,
siquid habent veri vatum praesagia, vivam« (Met. X, 871–879).

Ideja se v renesančni ikonografiji povezuje s podobo feniksa, ki se prerodi v novo življenje. Motiv najdemo na renesančnih humanističnih nagrobnikih, na primer epitaf beneškega humanista Marcantonio Coccia Sabellica s feniksom v plamenih in napisom *Ek tou thanatou eis ton bion* (Antonio Lombardo, ok. 1506, Museo Correr, Benetke). Motiv je pogost celo v signetih tiskarjev in založnikov: posebej znan je feniks beneškega tiskarja Gabrieleja Giolita z geslom *Della mia morte eterna vita io vivo*. Glej: Nuovo in Coppens, 2005.

48 Podobno sporočilo nosi tudi Dolničarjev osnutek emblema (KK, listič, 10), ki kaže goreče srce z oblaki dima, dopolnjeno z geslom *Ta se blesti v temi svojega poslanstva* in članskim imenom *Lesketajoči se*. Osnutek, za katerega ne vemo, komu je bil namenjen, se v *Spominski knjigi* ne pojavi.

in značaj Jurija Marka Siberaua: v življenjepisu je opisan kot izobražen svetovljan, ki se je v mladosti posvečal umetnosti pisanja. Odlikoval se je v različnih službah, zaradi česar ga je cesar povzdignil med viteze vojvodine Kranjske. Rad je pomagal ubogim in je še po smrti želel delati dobro, zato je v oporoki revežem namenil zajetno vsoto 3000 goldinarjev – iz obresti glavnice naj bi vsako leto ob obletnici njegove smrti revežem razdelili miloščino. V epitafu Dolničar poudari, da se ga bodo zaradi njegovih zaslug ljudje še po smrti hvaležno spominjali (TM, fol. 48v).

Sklepna spoznanja, odprta vprašanja in izzivi

Analiza Dolničarjeve *Konceptne knjige* in *Spominske knjige ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma* ter z njima povezanih sočasnih zapisov potrjuje predhodna spoznanja, ki opozarjajo na ikonografsko kompleksnost spominske knjige in njeno vpetost v kontekst zgodnjenovoveške emblematike. Raziskava minljivostne ikonografije v zgodnjih emblemih, ki so nastali v času, ko je družbo vodil njen prvi tajnik, Janez Gregor Dolničar, prinaša nova spoznanja o zgledovanju po najvplivnejših emblemskih knjigah 16. in 17. stoletja. Primerjalne analize kažejo, da je Dolničar poleg najpogostejše uporabljenih emblemskih knjig, kot so različne izdaje Alciatijeve *Emblemata* in Picinellijeve enciklopedije emblemov *Mundus Symbolicus*, dobro poznal tudi dela, ki se osredotočajo na ikonografijo srca, ki so si ga Zedinjeni akademiki izbrali za simbol svojega združenja. Prvi tajnik Dizmove družbe je stilizirano srce kot skupni simbol dosledno vključeval v individualne emblemske osnutke članov in ga v okviru emblemov z minljivostno ikonografijo pogosto uporabil kot osrednji motiv. Različni tipi stiliziranega srca, ki jih najdemo v njegovih emblemskih osnutkih, kažejo, da se je navdihoval v takrat najbolj priljubljenih delih, ki se osredotočajo na srce v vlogi glavnega nosilca emblemskega sporočila, kot so *Pia Desideria* Hermana Huga, *Emblemata Sacra* Daniela Cramerja, *Stechbüchlein* Georga Philippa Harsdörfferja in *Cardiomorphoseos* Francesca Pona. V oblikovanju individualnih emblemov za vpisne strani akademikov se je navezal na uveljavljeno motiviko minljivosti v zgodnjenovoveški umetnosti in ožje v emblematici, ki jo je premišljeno nadgradil v duhu akademskih načel ter svojih predstav o strukturi, vsebini in likovni podobi spominske knjige.

Dolničarjevi osnutki pričajo, da je bil seznanjen z bogato ikonografijo srca, v kateri se je osredotočil na dva vsebinska sklopa, ki ju je med seboj prepletel na izviren način. Srce kot akademski simbol je izbral prvenstveno na osnovi pomenov, ki so v emblematici trdno zasidrani. V prvi vrsti gre za srce kot simbol sloge (*Concordia*), medsebojne ljubezni in spoštovanja, duhovne vzajemnosti in plemenitega tovarištva, kar izraža Dolničarjevo videnje novoustanovljene akademske skupnosti in je na simbolni ravni ponazorjeno v emblemu Akademije Zedinjenih: veliko stilizirano srce z vrisanimi manjšimi srci. Drugo izhodišče je obsežen tematski sklop, utemeljen na Aristotelovem

razumevanju srca kot najpomembnejšega organa človeškega telesa, ki je hkrati sedež duše. Aristotelovski koncept, ki ga je prevzelo krščanstvo in ga z interpretacijami svetopisemskih zapisov dopolnilo v podobo srca kot najbolj notranjega bistva človeka, je jedro, iz katerega se je razvila simbolika srca v evropski kulturi in umetnosti. O tem najneposredneje priča prav emblematika, kjer so sklici na Aristotela, *Sveto pismo* in cerkvene pisce neposredno dokumentirani. Zlivanje grškega in judeo-krščanskega koncepta srca je hkrati temelj za oblikovanje njegove minljivostne simbolike, ki jo Dolničar povzema in dopolnjuje s simbolnimi pomeni srca kot emblema Dizmove družbe.

Prvi tajnik Akademije Zedinjenih skladno s konceptom akademske spominske knjige motiv *vanitas* obravnava v tradicionalni jukstapoziciji minljivosti zemeljskega življenja in nesmrtnosti duše, pri čemer je praviloma bolj izpostavljena ideja večnosti in trajnega spomina. Ikonografijo emblemov gradi tako na pravilih družbe z izrecno poudarjeno skrbjo za zveličanje duše kakor tudi na humanističnem konceptu individualne nesmrtnosti, katerega bistvo je ideja večne slave in spomina, ki si ju človek prisluži z osebno krepostjo, intelektualnim delom in družbenim delovanjem. Humanistična nota je v večini primerov bolj poudarjena, saj gre za akademsko spominsko knjigo, ki naj ohranja spomin na življenja in dela mož, ki so se s svojim poslanstvom zapisali v zgodovino. Temeljna misel emblemskih sporočil je jasno zapisana že v uvodnih poglavjih spominske knjige: človek se mora ves čas truditi predvsem za slaven spomin, ki se ga lahko nadeja le s krepostnim življenjem, duhovno plemenitostjo in deli, ki ostanejo živa. Misel je do te mere zaznamovala ikonografijo Dolničarjevih minljivostnih emblemov, da se v njih najbolj neposredno prepoznavni motivi *vanitas* redko pojavljajo, vodilno vlogo pa prevzema srce. Odločitev se izkaže za zelo plodovito, saj Dolničar uporablja različne oblike srca, ki že same vsebujejo elemente minljivosti ali nesmrtnosti (na primer goreče srce, ugaslo srce, krilato srce, ki se dviga v nebo), in jih po presoji dopolnjuje s klasičnimi prvinami ikonografije *vanitas*. Tak pristop omogoča ustvarjanje izvirnih emblemov v prepletu tradicije in inovacije: same oblike srca so v emblematiki že uveljavljene in celo posamezni emblemski motivi imajo neredko zglede v obstoječih emblemskih knjigah, vendar Dolničar premišljeno dodaja nove ikonografske prvine in vsebinske poudarke. Raznolikost in originalnost Dolničarjevih emblemskih osnutkov v največji meri izhaja iz odločitve, da v embleme članov vključi ikonografske prvine, povezane z njihovim življenjem, značajem, delom, osebnimi krepostmi in tako naprej. S tem ustvari ikonografsko bogate personalizirane embleme, zaradi katerih je *Dizmova kronika* edinstvena emblem-ska knjiga in pomemben spomenik v razvoju evropske emblematike.

Študija izbranih emblemov z minljivostno motiviko ne razkriva samo domišljeno-sti njihove zasnove, ikonografske raznolikosti in originalnosti, temveč hkrati opozori na razvoj motivov od prvotnih Dolničarjevih osnutkov, ki so se ohranili na vložnem lističu v *Konceptni knjigi*, in poznejšega sistematičnega prerisa z bistveno večjim številom emblemskih skic do končne slikarske različice na vpisnih straneh spominske

knjige. Ob spoznanju, da razlike med osnutki in slikarsko izvedbo niso le rezultat možnosti, ki jih ponuja slikarska tehnika, ampak se pojavljajo tudi nove ikonografske prvine, se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri so spremembe pogojene z željami naročnika. Še zanimiveje je s tega vidika razmišljati o vlogi mojstrov, ki so poslikali vpisne strani v *Dizmovi kroniki*. Zaenkrat analize kažejo, da so v procesu slikarske izvedbe in umestitve emblemske sličice v kontekst vpisne strani pobude za vsebinske spremembe ali dopolnila neredko prihajale prav s strani miniaturistov.

Bibliografija

Viri

- Alciati, Andrea, *Emblematum liber*, Heinrich Steyner, Augsburg 1531.
- Alciati, Andrea, *Emblemata*, Guillaume Rouillé za Macé Bonhomme, Lyon 1548.
- Alciati, Andrea, *Emblemes*, Guillaume Rouillé za Macé Bonhomme, Lyon 1549.
- Apes aCaDeMICae Operosorum Labacensium, sive Institutum, leges, scopus, nomina, et symbola novae Academiae sub apum symbolo Labaci adunatae: orbi literario exhibitae cum oratione inaugurali in primo conventu publico ad proceres Aemonae dicta*, Janez Jurij Mayr, Ljubljana 1701.
- Aristotel, *O duši*, Slovenska matica, Ljubljana 2002.
- Cramer, Daniel, *Emblemata Sacra: hoc est, decades quinque emblematum ex sacra scriptura, de dulcissimo nomine & cruce Jesu Christi, figuris aeneis incisorum ...*, Luca Jennis, Frankfurt na Majni 1624.
- Dolničar, Janez Gregor, idr., *Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum das ist Schau Bühne der Gedächtnuß der Adelichen und Gottseeligen Gesellschaft der Vereinigten zu stätts wherenden Andenken eröffnet in der Uhralten Haupt Statt Laybach*, Ljubljana 1688–1801, Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, I/1.
- Dolničar, Janez Gregor, *Konceptna knjiga*, Semeniška knjižnica, Ljubljana, sign. Rokopis 6.
- Farley, Robert, *Lychnocausiasive Moralia facum emblemata: lights, morall emblems ...*, T. Cotes, London 1638.
- Harsdörffer, Georg Philipp, *Stechbüchlein: Das ist Hertzenschertze: in welchen Der Tugenden und Untugenden Abbildungen zu wahrer selbst Erkantnis mit erfreulichem Nutzen aufzuwehlen ...*, Endter, Nürnberg 1645.
- Harsdörffer, Georg Philipp, *Erneurte Stamm- und Stechbüchlein: Hundert Geistliche Hertzens Siegel Weltliche Spiegel ...*, Paul Fürst, Nürnberg 1654.
- Hugo, Herman, *Pia Desideria ...*, Hendrick Aertssens, Antwerpen 1624.
- Mattsperger, Melchior, *Die Geistliche Hertzens-Einbildungen Inn zweihundert und Fünffzig Biblischen Figur-Sprüchen angedeutet ...*, Johann Georg Bodenehr, Augsburg 1685.

- Montenay, Georgette de, *Emblemes ou devises chrestiennes ...*, Jean Marcorelle, Lyon 1567.
- Ovidij (Publij Ovidij Nazon), *Metamorphoses*. Dostopno z angleškim prevodom F. J. Millerja: Ovid, *Metamorphoses*, 2 vols. (Loeb Classical Library), Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1916.
- Perrière, Guillaume de la, *Morosophie ...*, Macé Bonhomme, Lyon 1553.
- Picinelli, Filippo, *Mundus symbolicus: in emblematum universitate formatus, explicatus, et tam sacris quàm profanis ...*, Hermann Demen, Köln 1681.
- Plinij Starejši, *Naturalis historia libri XXXVII*. Dostopno z angleškim prevodom H. Rackhama: Pliny the Elder, *Natural History*, 10 vols. (The Loeb Classical Library), Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1947.
- Pona, Francesco, *Cardiomorphoseos sive ex corde desumpta emblemata sacra ...*, Verona 1645.
- Reusner, Nicolaus, *Emblemata partim ethica, et physica: partim verò historica, et hieroglyphica ...*, Johann Feyerabend, Frankfurt 1581.
- Ripa, Cesare, *Iconologia*, Appresso Lepido Facij, Rim 1603.
- Rollenhagen, Gabriel, *Nucleus Emblematum selectissimorum ...*, Crispijn de Passe, Köln 1611.
- Rollenhagen, Gabriel, *Selectorum emblematum centuria secunda ...*, Crispijn de Passe, Köln 1613.
- Ruscelli, Girolamo, *Imprese illustri ...*, Francesco Rampazetto, Benetke (vol. I–III. 1572, Libro quarto 1583).
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, Slovenski standardni prevod, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1996.
- Typus mundi in quo eius calamitates et pericula nec non divini, humanique amoris antipathia. Emblematicè propuntur ...*, Jan Cnobbaert, Antwerpen 1627.
- Zani, Valerio, *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna ...*, Manolesi, Bologna 1672.
- Zincgref, Julius W., *Emblematum Ethico-politicorum Centuria ...*, Peter Marschall, Frankfurt na Majni 1624.

Strokovna literatura

- Baraga, France, Dolničarjeva Konceptna knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, Uvodna pojasnila, v: *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801*, I (ur. Gostiša, L.), Fundacija J. V. Valvasorja, Ljubljana 2001, str. 235–236.
- Bath, Michael, Books and Buildings: Recursive Emblems in the Applied Arts, *Emblematica*, 22 (2020), str. 167–192.

- Cevc, Emilijan, Iluminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, v: L. Gostiša (ur.), *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, 1688–1801*, II, Fundacija J. V. Valvasorja, Ljubljana 2001, str. 67–113.
- Daly, Peter M., in Dimler, G. Richard, *The Jesuit Emblem in the European Context* (Early Modern Catholicism and the Visual Arts 14), Philadelphia, Saint Joseph's University Press, Philadelphia 2016.
- Dolinar, France Martin, Od Dizmove bratovščine do Akademije delovnih v Ljubljani, v: K. Gantar (ur.), *Academia Operosorum, zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*, SAZU, Ljubljana 1994, str. 35–46.
- Germ, Tine, *Smrt kraljuje povsod in bela Smrt triumfira: Valvasorjevo Prizorišče človeške smrti v evropskem kontekstu*, Znanstvena založba FF, Ljubljana 2015.
- Germ, Tine, Iconography of the Vigilant Crane in the Album of the Ljubljana Noble Society of St. Dismas, v: D. Dujmović (ur.), *Potisnute teme u umjetnosti i humanistici: zbornik radova posvećen dr. sc. Vladimiru P. Gossu / Neglected Topics in Arts and Humanities: Book of Essays in Honour of dr. sc. Vladimir P. Goss*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci/ University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Rijeka 2022, str. 209–228.
- Germ, Tine, *Ikonoografija živalskih emblemov v Spominski knjigi ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma*, Založba Univerze v Ljubljani, 2024 Ljubljana.
- Golob, Nataša, *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma. Kodikološke ugotovitve*, v: L. Gostiša (ur.), *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801*, II, Fundacija J. V. Valvasorja, Ljubljana 2001, str. 41–47.
- Henkel, Arthur, in Schöne, Albrecht, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, J. B. Metzler, Stuttgart 1967.
- Kastelic, Jože, Emblemi v ikonografskem ogledalu. Katalog, v: L. Gostiša (ur.), *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801*, II, Fundacija J. V. Valvasorja, Ljubljana 2001, str. 119–261.
- Lavrič, Ana, *Societas Unitorum – Akademija Združenih*, v: J. G. Dolničar, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, (ur. Lavrič, A.), Založba ZRC, Ljubljana 2003, str. 27–30.
- Matsuda, Misako, *Occasio in Renaissance Emblem Books* (Seijo English monographs, 38) Seijo University, Tokyo 2006.
- Mödersheim, Sabine, 'Domini Doctrina Coronat': *Die geistliche Emblematic Daniel Cramers (1568–1637)*, Peter Lang Verlag, Lausanne 1994.
- Nuovo, Angela, in Coppens, Chris, *I Giolito e la stampa: nell'Italia del XVI secolo*, Droz, Ženeva 2005.
- Oleksowicz, Michał, Aristotle on the Heart and Brain, *European Journal of Science and Theology*, 2018 vol. 14, št. 3, str. 77–94.
- Raspa, Anthony, Arwaker, Hugo's Pia Desideria and Protestant Poetics, *Rennaisance and Reformation*, 2000, XXIV, 63–74.

- Schneider, Wolfgang Christian, *Victoria sive Angelus Victoriae. Zur Gestalt des Sieges in der Zeit des Übergangs von der antiken Religion zum Christentum*, v: Mehl, A., in Schneider, W. C. (ur.), *Reformatio et Reformationes. Festschrift Lothar zu Dohna*, Darmstadt 1989, str. 29–64.
- Smolik, Marijan, Pregled članstva ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, v: L. Gostiša (ur.), *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801*, II, Fundacija J. V. Valvasorja, Ljubljana 2001, str. 263–275.
- Špániová, Marta, *Cor castum Dei speculum: Emblematics and the Heart Emblem in Jesuit Literature*, *The Studies into the History of the Book and Book Collections*, 2022, vol. 16, št. 3, str. 339–357.
- Vidmar, Luka, *Ljubljana kot novi Rim. Akademija Operozov in baročna Italija*, Založba ZRC, Ljubljana 2013.
- Vrhunc, Polonca, *Simon Tadej Volbenk Grahovar (1710–1774)*, Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 8 (1970), str. 107–132.
- Warburg, Aby, Francesco Sassettis letztwillige Verfügung, *Kunstwissenschaftliche Beiträge*, (August Schmarsow zum 50. Semester seiner akademischen Lehrtätigkeit gewidmet), Hiersemann, Leipzig 1907, str. 129–152.

Ikonografija minljivosti v emblemih prvih kranjskih akademikov: emblemski osnutki Janeza Gregorja Dolničarja in njihova slikarska izvedba v akademski spominski knjigi

Ključne besede: Janez Gregor Dolničar, Dolničarjeva *Konceptna knjiga*, *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma*, *Dizmova kronika*, *Academia Unitorum*, Andrej Trost, *vanitas*, ikonografija srca, zgodnjenovoveške emblemske knjige, ikonologija

Članek predstavi rezultate raziskav ikonografije *vanitas* v emblemih *Spominske knjige Ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma* (*Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum*, Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/1) ter v emblemskih osnutkih, ki jih je zasnoval njen tajnik in idejni vodja Janez Gregor Dolničar v letih (1689–1719). Ikonografska analiza Dolničarjevih emblemskih osnutkov z motivi *vanitas*, ki so ohranjeni v njegovi *Konceptni knjigi* (Semeniška knjižnica v Ljubljani, rkp. 6), opredeli vsebinske značilnosti emblemov in njihovo specifiko v kontekstu idejne zasnove spominske knjige. Ključna ikonografska značilnost Dolničarjevih osnutkov za člane Akademije Zedinjenih, prvega akademskega združenja na Kranjskem, je zmanjševanje vloge klasičnih simbolnih podob minljivosti v korist motiva srca, ki je v emblematici uveljavljen simbol človeškega življenja in njegove minljivosti, hkrati pa kot simbol akademije predstavlja složnost in skladnost Zedinjenih akademikov.

Originalnost emblemskih osnutkov je tudi v tem, da Dolničar vanje vključuje ikonografske prvine, povezane z življenjem in delom članov akademije, ter s tem ustvari izvirne individualizirane embleme. Članek ob tem opozarja na vsebinsko in oblikovno vpetost obravnavanih emblemov v zgodnjenovoveško emblematiko ter identificira najpomembnejše vire, v katerih je Dolničar iskal navdih za svoje osnutke. Posebna pozornost je posvečena razlikam med osnutki v Dolničarjevi *Konceptni knjigi* in njihovo slikarsko izvedbo na vpisnih straneh *Spominske knjige Ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma* ter iskanju razlogov za spremembe. Raziskave kažejo, da spremembe niso zgolj posledica vizualnih izraznih možnosti, ki jih daje slikarska tehnika gvaša z občasnimi dodatki pozlate, ampak vključujejo tudi ikonografske prvine. Izkaže se, da so ikonografski posegi običajno res posledica zahtev člana akademije, za katerega je bil emblem izdelan, vendar je hkrati očitno, da so velikokrat ustvarjalni prispevek slikarskih mojstrov, kot je bil Andrej Trost, ki so dobro poznali emblematiko in bili dovolj suvereni, da so v emblemske sličice vnesli vsebinska dopolnila in izboljšave.

The Vanitas Iconography in the Emblems of the First Carniolan Academicians: Emblematic Preparatory Sketches by Janez Gregor Dolničar and the Painted Versions in the Academic Memorial Book

Keywords: Janez Gregor Dolničar, Dolničar's *Concept Book*, *The Album of the Ljubljana Noble Society of St Dismas*, Academia Unitorum, Andreas Trost, vanitas, iconography of heart, early modern emblem books, iconology

The article presents the results of research into the *vanitas* iconography in both the emblems of *The Album of the Ljubljana Noble Society of St Dismas* (*Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum*, Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/1) and their preparatory sketches by Janez Gregor Dolničar, the first secretary and the *spiritus agens* of the Ljubljana Noble Society of St Dismas, or the Academia Unitorum as it was called in Latin. The original sketches are preserved in *Dolničar's Concept Book*, kept in the Ljubljana Seminary Library (Semeniška knjižnica v Ljubljani, rkp. 6). The analysis of the preparatory sketches and the final form of the emblems in the miniatures of *Theatrum memoriae* focuses on the implementation of the *vanitas* motifs, which rarely appear in their classical form. However, when they do, they are always accompanied by the symbol of the heart (the emblem of Academia Unitorum), which provides new layers of allegorical meaning. More often still, the heart is used as the key figure of the *vanitas* emblems. The decision is not arbitrary, because Dolničar carefully interweaves the established iconography of the heart as a symbol of both vitality and transience of human life

with the heart as the emblem of *Academia Unitorum*, which in this function primarily symbolizes *Concordia* – concord, unanimity and intellectual friendship of academicians. Dolničar's preparatory sketches reveal his profound knowledge of early modern emblematics, and it is possible to identify the most important emblem books which he had used as source of inspiration. However, the most important characteristic of Dolničar's emblems is their "personalization". The first secretary, who also provided short *curricula vitae* of members for the *Theatrum memoriae*, incorporates allusions to the academicians' life and work, their virtues, merits, and so on, in the iconography of each individual emblem. By fusing the traditional iconographic elements of the heart as a symbol of human transience with the iconography of the heart as the emblem of concord and personally based iconographic elements, he creates original emblems that make the *Ljubljana Album* a unique academic emblem book. Special attention is also paid to the transformation of Dolničar's preparatory sketches into the final form of painted emblems in *The Album of St Dismas' Society*, because it is obvious that the emblems in the album are not only enriched in their visual complexity provided by skilled miniaturists using the technique of gouache with occasional touch of gold. Quite often, the iconography is also remarkably elaborated and refined. There is no doubt that iconographical changes are usually the result of the commissioning academician's requests; however, the research shows that the painters like Andreas Trost, who were well versed in the art of emblems, actively participated in this process or even initiated it.

O avtorju

Tine Germ je redni profesor na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, strokovnjak za ikonografijo in ikonologijo poznega srednjega in zgodnjega novega veka. Njegove raziskave se osredotočajo na humanistične teme v renesančni umetnosti, na renesančno in baročno emblematiko ter ikonografijo živali v umetnosti zgodnjega novega veka.

E-naslov: martin.germ@ff.uni-lj.si

About the author

Tine Germ is a Professor at the Department of Art History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, and an expert in the iconography and iconology of Late Mediaeval and Early Modern Art. His research work focuses on humanistic themes in Renaissance Art, Renaissance and Baroque emblems, and animal symbolism in Early Modern Art.

Email: martin.germ@ff.uni-lj.si